

A tagadás az obi-ugor nyelvekben

(II., befejező közlemény)

Sajátos csoportot alkot az indicativusi tagadósónak alábbi képzős származéka és összetétele:

A *m a n y s i* indicativusi tagadósóhoz a comparativusi *-nūw* képző járulhat a 'még nem' kifejezésére. Kétségtelen, hogy igei természetének teljes elhomályosulása után keletkezhetett csak ez a továbbképzés. Összesen két példám van rá:

É.: *kwotlèn atnūw joxtsūw* 'még nem jutottunk a közepéig' (VNYj. 31—32).

Irod. ny.: *atnuv artmēs* 'не совсем удалось' (Черн., Краткий мансийско-русский словарь).

A *m a n y s i* indicativusi tagadósó összetételben is előfordul: É. *iñēt* (VNYj. 22). Az összetétel első tagja *iñ* 'még' (vö. GOMBOCZ, „A vogul nyelv idegen elemei”: NYK. XXVIII, 160). Az *at*-ból hangsúlytalan helyzetben *at* lett. Valószínűnek látszik, hogy az összetétel akkor keletkezett, amikor a tagadó ige nem volt többé ragozható. K. *inat* (AHLQV. 236), más alakban *nēñ-at*, *nēi'-at* (VNYj. 213). Úgy látszik, ebben az esetben nem olyan szoros az összetétel, hogy az *at* elvesztette volna hangsúlyát. Érdekes, hogy a gyakorlatban használt *oāt* nem fordul elő *nēñ*, *nēi'* szócskával összetételben.

É.: *χum jānitāi' iñēt jēmtēs* 'Férfi nagyságúvá még nem vált' (MUNK. II, 102), *añ Jeli-ūs ŋjkā akiūw iñēt joxti, tawā ŋs kitilañkwē ēri!* 'Jeli-városbeli-őreg nagybácsink még nem jött el, őt is meg kell kérdeni' (i. m. I, 74), *akit-ŋjkā añ-maliñ nñŋx iñēt roxti* 'Öreg bácsija azalatt még nem ébredt (riadt) föl' (i. m. II, 20).

Kel. K *nēñ-at joxti* 'még nem jön' (VNYj. 213), *nēi'-at jiw 'ua.*' (uo.).

β) tagadása participiumi tagadósóval

M a n y s i. Egyetlen adatom van rá: É.: *at χum ēryänä sujtsén' atä nē-ils* (REGULYNál: *aten ils*) ['öt férfi énekét hallani nem látszott'] (MUNK. IV, 122).

Chanti. É.: *pudən anda kāwəəs* 'a fazekad [még] nem főtt meg' (PÁP., ONyt. 94), *mā lön't χorəssì χolna anda ŋlēm* 'En még nem válok (tk. jövők) lúdformává' (i. m. 43); Ser. *mā manmem χūtəm χatta qnta jit* 'noch nicht drei Tage sind seit meinem Weggang verstrichen' (Stein., OVd. I, 261).

Kel.: A keleti nyelvjárásokban a legnagyobb a terheltsége. Trj. *meñtā'ə əñtə p'ək' xəm'* 'en uskalla, en rohkene mennä' (KARJ.—TOIV. 682a), *uyū' rfof ə' nftə tū' i' xəm'* 'minulla ei ole työtä' (i. m. 236a); J. *türəmñ əntə kolyəñ* 'geht nicht durch meine kehle hinab' (PAAS.—DONN. 823), *mā nōñ pətā'ə wāy' əntə malləm* 'sinusta rahaa en anna' (i. m. 1773); V. *mā lə kəl' əñtə tōiə' ləm*

'у меня памяти нѣтъ' (KARJ.—TOIV. 1059a), *mā uēl' nūyāf'si m', antə iōχāsī m'* 'ajoin poroa, en voinut saavuttaa' (i. m. 612a); Vj. *rut kō'l antə kō'llām'* 'en ymmärrä venäjää' (i. m. 462a), *tšū troyāia antə iōχtās* 'ei päässyt siihen paikkaan' (i. m. 152b).

γ) Orosz eredetű tagadószo a *ne*. A példákban az állítmány is orosz jövevény.

M a n y s i. Déli: T. *šalkānān i-l tolmantāneβ, ne sna i kanā* 'Ihre Rügen werden gestohlen, es ist unbekannt, von wem' (KANN. I, 160).

C h a n t i. Déli: DN. *pəy χāie t sè-māt ne nādo pādārīta* 'syrjäisille, syrjäisten kuullen ei pidä puhua' (KARJ.—TOIV. 665a), *mān uōjə nōχtīpəm, ne mok iōχātta* 'ajoin hirveä, en voinut tavoitta' (i. m. 612b).

b) *Az állítmány (személyragozott) igenév,*

a) *tagadása indicativusi tagadószoval*

M a n y s i. É.: *vōr-jiw at χultēm* 'erdei fa nem maradt meg' (MUNK. I, 46), *ēlēm-χglēs at aritēm* 'nem maradt meg egy ember' (i. m. I, 47).

Ny.: P. *tāu pogksi : nuñk-tēlēm at vāsintālēm tēmlīñ-khqr* 'ó csodálkozik: felnövekedvén nem látott olyat' (VNYj. 253).

Kel.: K. „*óat loāum*”, *lōāβi*, „*sā'stp ōā, sā'stp pōβ kuā tjl lōāpi?!*” '(Wenn) sie nicht verordnet ist', sagt er, „wo hat (dann) das heranwachsende Mädchen (und) der heranwachsende Knabe Platz?!" (KANN. I, 5).

Déli: T. *qlmqχ-pāl lqχ-sei minēñ : tīni-khqr ā khqntōñ* 'a baloldali úton menni: enni valót nem találni (t. i. következményében)' (VNYj. 294).

C h a n t i. Sokkal gyakoribb a chantiban az indicativusi tagadószoval tagadósított rendszert személyragos igenévi állítmány, mint a manysiban, aminthogy állító mondatokban is közönséges.

É.: *lōpəη χo lōpəl ant kērlatal* 'az evezős ember evezője nem fordul' (PÁP., ONGy. 188), *kalt-venzəη kat vqjem ma χaimem tayāna χār lēti kul nūta līn ant kašman* 'az én kalt-képű két rénem a hagytam helyen (= ott, a hol hagytam őket) rénbikának való vastag mohát ók nem kerestek' (i. m. 122).

Déli: I. *totta namas vērmen tott, tābetmet jita tankta-li, en tankta* 'da steht er überlegend, ob er ins 7. Zimmer hineingehen solle oder nicht' (PATK.—FUCHS 206), *sēm noχ ent edemet* 'der Blick kann nicht emporgehoben werden' (i. m. 221); C. *nērəη ne'η nērēmā ant pəkmēm* '... sie ertrug es nicht' (KARJ.—TOIV. 633b).

β) *participiumi tagadószoval*

C h a n t i. Déli: I. *medoje most, īnda porimet* 'was nötig ist, ist bei uns nicht bereit' (PATK., IO. II, 54), *Nānk-χus-χoi vrin ūrt ānai, āi-anem pajemda kēdet jīt, īnda paimet* 'Meiner, des Nānk-χus-χoi, des blutigen Heldengreises jüngsten Tochter, der Jungfrau, sind die wachsenden Armgelenke noch nicht ausgewachsen' (i. m. 54).

b₁) *Az állítmány maga a participiumi tagadószo*

A participiumi tagadószo állítmányi szerepe körül ellentétes vélemények alakultak ki. KLEMM szerint (NyK. XLVI, 393—94) a participiumi tagadószo eredetileg csak a tagadás képzetét fejezték ki és később értették beléjük a lét tagadását. KLEMM nézetének éppen az ellenkezőjét vallja FAZEKAS (i. m. 37).

Az ő véleménye az, hogy ezeket az alakokat csupán a lét tagadására használták az ilyen mondatokban, mint: *nəŋxo andəm* 'ember nincs'. Lehetségesnek tartja ugyanis, hogy a fgr. tagadó igető a létezés kifejező *yal-*, *ʏol-*, *ol-* stb. igető korrelatívumaként keletkezett az ellentétes fogalomnak, a nem létezés fogalmának kifejezésére, mint ilyen vette föl az általános tagadás funkcióját a tagadó és tiltó *ne-* határozószó mellett. A *ne-* nem tartozott a fgr. szókinészhez (KERTÉSZ: SUSToim. LXVII, 191 kk.) és nincs okunk arra, hogy a tagadó igét eredetileg a lét tagadására specializálnak tartsuk, különben nem volnának lehetségesek az *at āli*, *and ol* alakok, vagyis az olyan esetek, amikor a létezés tagadó szerkezet az ind.-i tagadószóból és a létigéből áll. FAZEKAS szerint amikor a nominális mondatokban nem a létezés, hanem csak a tagadás képzetét, azaz valamely tárgy tartalmának igaztalan voltát akarják kifejezni, akkor nem az *andəm* tagadószót használják (i. m. 38). KLEMM az ilyen esetet nyomatékos tagadásnak tartja (i. h. 393). Mind a két vélemény igazolására lehet példákat fölhozni, de a kérdést eldönteni nem tudjuk, mert akár a tagadás képzetét, akár csupán a lét tagadását fejezték ki a participiumi tagadósók, ma már elhomályosult eredeti funkciójuk.

Az állítmány egyes számú

a) Az alany igenév

Ha az alany igenév, akkor a participiumi tagadószó az igenévben kifejezett cselekvés végbemenését tagadja. Ilyenkor a személyeket és az időt ragozott igenév jelölheti. Az igenévi alany sokkal gyakoribb a chantiban, mint a manysiban.

Ma n y s i. É.: *pil vātmū ātim* 'bogyót nem szedhattunk (szedtünk nincs)' (MUNK. III, 468), *q̄s najnē pāltētā, nāj latxā xarilēnē-mos ta-kwoss sunsi, minēm ātim* 'Ismét tűzbe vetette, hiába nézi egész az (utolsó) szikra elalvásáig, (most már) nem ment ki semmi (a tűzből)' (i. m. I, 13); Szo: *am tē mm ūtim* 'Ich habe (es) nicht gegessen' (KANN. I, 144).

Kel. K.: *āku māšt toq ʔssān, ʔssān, nuftə maššxtāp ʔāti, ʔšštāpānl ʔāti* 'Nach einiger Zeit, (als) er sie so behandelte (und) behandelte, haben sie niemand, der einen anderen um Hilfe bittet, haben sie niemand der (für) einen anderen arbeitet' (i. m. I, 36).

Ch a n t i. É.: *tām xptl mā ldat možātmēm andəm* 'ma ennivalót nem szereztem' (PÁP., ONyt. 5), *mā lālmēm āndōm* 'Én nem loptam el' (PÁP., OM. 120); Szin. *min lālmēmən qntim!* 'Wir haben ihn nicht gestohlen' (STEIN., Ovd. I, 104); Kaz. *mā p̄r̄m̄m ʔntōm* 'en luvannut, en kāskenyt' (KARJ. — TOIV. 738a).

Déli: I. T'. *voča toqut j̄n̄x̄idēm ār, pira j̄n̄x̄em endam* 'es gibt viele, die in die Stadt des T'. gegangen sind, aber keine, die zurückgekehrt wären' (PATK. — FUCHS 214).

Kel.: Trj. *āā ātāki m ʔnt̄m* 'en, et, ei voi seisoa' (KARJ. — TOIV. 401b), *kāt ātamki m ʔnt̄m* 'en voi saada kiinni' (i. m. 459b); V. *mā ʔtəp̄nə t̄p̄l̄tām k̄im ʔnt̄im* 'я морсьз терп̄б̄т̄ не могу' (i. m. 970a), *lāl̄ tālk̄im ʔnt̄im* 'он̄ь стоять не может̄' (i. m. 401a).

β) Az alany főnév vagy névmás

Ha az alany főnév vagy névmás, akkor a participiumi tagadószó az alany létezését tagadja. Ilyenkor a személyt és az időt — ellenkezőleg mint

az igenévi alany esetében — a participiumi tagadószó (körülírt) ragozásával fejezhetik ki. Ez a mondat végén, az állítmány helyén áll.

Manysi. É.: *mā ātim* 'föld nincsen' (MUNK. I, 1), *ānem nawlēm χῆρέχσι ātim* 'az engem üldözött rabló nincsen' (i. m. IV, 5); Szo. *sū p ātim, nē lum ātim* 'er hat keinen Mund, er hat keine Zunge' (KANN. I, 246) *ā ku sū pe ā tim, lā γ lη sū pe ā tim* 'sie hat nicht ihre andere Hälfte, sie hat nicht den Unter- teil ihres Körpers' (i. m. I, 145); FL. *ān òikā iun ātim* 'Der Alte ist nicht zu Hause' (i. m. I, 200).

Ny.: KL. *oqtēm*, mint egyéb hasonló végződésű nomen verbale fölveszi a személyragokat is: *ām jun oqtāmēm* 'én nem vagyok otthon', *nāu oqtāmēm, tāu oqtēm* (VNYj. 121). A du.-t, pl.-t l. lejjebb.) Ezek az adatok egyetlen bizonyítékai annak, hogy MUNKÁCSI gyűjtése idejében manysi nyelvterületen a határozószóvá merevedett tagadó ige egyik alakjának igenév voltát még érezték, ezt is egy már akkor kihalófélben lévő nyelvjárásban. Szövegben ilyenmire nem akadtam. — *uj khantal ākw līχ oqtēm* 'egy szeg sincsen, melyen állatbőr ne függne' (MUNK. IV, 100); P. *ow oqtim, sprēm oqtim* 'nincs ajtaja, nincs tetőnyílása' (MUNK. IV, 376), *kōm ātim* 'tehetség nincs' (VNYj. 248), *a'ssōtēr ātim* 'da ist der Obfürst nicht da' (KANN. I, 91), *amnā nm nā elpkar ātēm* 'Einen, der mich tötet, gibt es nicht' (i. m. I, 157).

Kel.: K. *lōñkhāt vōyānl, tākw-tē ogti* 'útját látják; de maga nincsen' (VNYj. 213), *tōrēm jal-poglt nē tēnē ogti, sakh uli* 'a mi étel csak van (tpk. nincs) az ég alatt, minden megvan' (uo.), *βārsik nōk kua'z kōali io nēē γ oqtēm, sōlztōāylāt kua'z kas ms, sōlztōāylāt oqtēm* 'Als Vársik aufsteht, so ist keine Frau da, als er sein Hermelinkleid suchte, (so) ist sein Hermelinkleid nicht da' (KANN. I, 171.).

Déli: T. *uxsāt-khum ikēm* 'A rézember nincs meg' (MUNK. IV, 346), *nīm ikēm i nī vuni akhčām ikēm* 'Nóm nincsen és nőszerzésre pénzem sincsen' (i. m. IV, 370), *etām ikēm* 'es sind keine Menschen da' (KANN. I, 128).

Irod. ny. *Vot ařim* ['Szel nincs'] (ZULOV, Lovintan mahs lovintanut 20), *jola-totne piš ařim* ['elvinni fortélyom nincs'] (ŠERN—ŠERN.-A, Hurum mojt 8).

āti és *ātim* a két leggyakrabban használt participiumi tagadószó között nehéz jelentésbeli különbséget, eltérést megállapítani. Az esetek egy részében mintha *āti* tagadószóval a 'sincsen' fogalmát fejeznék ki különösen összetett mondatokban. Ezekre hozok most adatokat. (Az ellenkezőjére is vannak szép számmal példák, vagyis amikor *āti*-nak 'nincs' a jelentése. Ilyenekre főt már láttunk esetet.)

É.: Szo. *iub ioχtumatēt āku kbālīysup āti* 'Als sie nach Hause kamen, war nicht (einmal) ein Seilende (mehr übrig)' (KANN. I, 219).

Kel.: K. *noβta tēχtka'tnō qāmālē nl oāti, mǎztaχ tn qāmālē nl oāti* 'Ein- ander zu ernähren, ist ihnen unmöglich, einander zu kleiden, ist ihnen un- möglich' (i. m. I, 39), *poi rRχš kōāselē žmat βiškar oāti, oā γ oāti, pōβ oāti* 'als der Herr (es) bemerkte, ist da kein Kind (mehr), ist da keine Tochter, ist da kein Sohn' (i. m. I, 60).

Chanti. É.: O. *šāmam vndām* ['erőm nincs'] (KARJ.—TOIV. 943a); Szin. *joχl[i] ankortiltñ — šijal qntum* 'Sie blicken zurück — nichts zu sehen' (STEIN., OVD. I, 81) (*šij* Pyrysev [STEINITZ egyik közlője] szerint csak ebben a kifejezésben fordul elő. Jelentése: 'Wahrnehmung, Wahrnehmbarkeit, Sicht- barkeit' [i. m. II, 136]); Kaz. *pān nñ āntom'* 'ei ole muassani' (KARJ.—TOIV. 712b), *kāzē'm ānto'm'* 'he xocy' [tkp. 'kedvem nincs'] (i. m. 443a); Ser. *amet*

im(ə) qnt_m ij imet antom 'Seine Tante ist nicht da und seine Frau ist nicht da' (STEIN., OVD. I, 289).

Déli: I. *wax endam* 'es ist kein Geld' (CASTR. 65); D. *vegen, šomen endam* 'Eröd, tehetséges nincs' (MUNK.: NYK. XXVIII, 10); Cing. *ò màt əndám* 'ich habe keine kraft, kann nicht, bin nicht imstande (etw. zu tun)' (KARJ.—TOIV. 47b); Kos. *ĩorāx əndám* 'ich weiss nicht' (i. m. 183a); DN. *pəktāmā vəm əndám, pǝpərĩttam* 'en voi enää kestää, pysyä puhumatta (i. m. 681b); DT. *šómám əndám* 'he mory' [tkp. 'eröm nincs'] (i. m. 942b); Kr. *kà tšem əntám* 'en tahdo' [tkp. 'kedvem nincs'] (i. m. 443a).

Kel.: Trj. *nù Af əntəm* 'ei ole valaa' (i. m. 652b), *t'émā Af sǝtš əntəm* (i. m. 884a); J. *təm tǝrrám lǝwnə kumĩnt-kò antəm* 'in der ganzen welt gibt es keinen solchen mann' (PAAS.—DONN. 1122); Mj. *kĩ tšəm əntəm* 'ich habe keine lust' (KARJ.—TOIV. 443a); V. *nomsám əntəm* 'ума нѣтъ у меня' (i. m. 582a), *kiri! əntim* (i. m. 416b); Vj. *tĩ pǝvǝ! uāĩəγ əntim* 'sellaisia eläimiä ei ole' (i. m. 674b), *sĩsĩn əntim* 'sinä et kestä' (i. m. 880a).

Irod. ny.: *Intam kulakət vlaš antom* ['Most a kulákoknak hatalma nincs'] (KARJER, Hantь bukvar 37), *Si mavn jĩnk antom* ['Ezen a földön víz nincsen'] (ZULEV, Luntь kniha 32).

γ) A létezést tagadhatja a participiumi tagadószó az alany kitétele nélkül is

M a n y s i. É.: *āmpē nǝpəl sunsi: ātim, xǝttāl mĩnām* 'er schaut nach seinem Hund hin: (der Hund) ist nicht da, er ist irgendwohin gegangen' (KANN. I, 61).

Ny.: P. *tu'má, ǝtšim* 'nein, es gibt nicht' (KANN.: FUF. XVII, 211).

C h a n t i. Déli: Kr. *rǝn xǝva tǝ ĩəvot, əntám* 'die zeit ist weit fortgeschritten, und es ist nichts von ihm zu sehen' (KARJ.—TOIV. 804b).

A szokásostól eltérő szórend előfordul szórványosan itt is, mint az indicativusi és imperativusi tagadószóknál.

M a n y s i. É.: *tələtā ātim vāssi* 'Többé semmi köze hozzá' (MUNK. II, 98); Szo. *ā kβē kβāt ātim ĩun* 'Seine Tante ist nicht zu Hause' (KANN. I, 145) *sāl āti ĩlm, xǝlās sn?* 'Hast du kein Mitleid mit deinen Menschen?' (i. m. I, 14).

Ny.: KL. *ǝpā kvāt-pəl ogtēm nǝvrā vuor-uj* 'a medvén kívül nincs erős erdei állat' (VNyj. 113).

Déli: T. *ĩkēmiñēt khul-kert* 'nincsenek a házban' (i. m. 286), *βēū m ĩkəm ĩāmǝŋ* 'Ich habe keine Kraft zu gehen' (KANN. I, 128).

C h a n t i. Déli: DN. *tāĩəm əndám ke t sǝγe t* 'kirves ei ole káden mukaan' (KARJ.—TOIV. 452a); Kr. *tǝyts ĩəvǝ! əstrók əndám mǝn, sǝr uertám* [!] (i. m. 235a).

A participiumi tagadószó kettős számú, az alany megegyezik vele

M a n y s i. É.: *jǝ'ĩ-pĩγǝvā ātimeĩ* 'fitestvérei nincsenek' (MUNK. IV, 80), *nǝvrēmakǝyēm ātimeĩ* 'kis gyermekeim nincsenek' (i. m. I, 57); Szo. *kit rǝvǝ'ǝe ĩun ātimĩγ* 'Ihre beiden (Kameraden) sind nicht drin' (KANN. I, 234), *nǝvǝsǝĩcalamēv kit rǝvǝ'ǝe ātimĩγ* 'Als sie aufwacht, (da) sind ihre beiden (Kameraden) nicht da' (i. m. I, 237).

Ny.: KL. *min [jun] ogtēmām, nin ogtēmān, tin ogtēmān* ['mi ketten nem

vagyunk (otthon) stb.']. (VNyj. 121). Ezekben a példákban az állítmány és az alany nemcsak számban, hanem személyben is egyezik.

Kel.: K. *votkēs=käxr-kīt oqtīmei'* 'nincs a vízi szörnyeteg hasában' (MUNK. II, 226), *jälwēl=käxr-kīt oqtīmei'* 'a manók belsejében nincs' (i. m. II, 226).

Chanti. Gyér számú példa van csak.

É.: *kōžāiŋalu andāmŋən* 'A gazdáink nincsenek' (PÁP., ONyt. 39).

Déli: I. *kuš tāgiset, tāgiset, īmeŋen, igeŋen per indameŋen* 'Obgleich er wartete, wartete, waren die Alten nicht da' (PATK., IO. II, 130); DN. *nīn tott əpḍā'meŋən* ['ti ketten nem vagytok ott'] (KARJ.—TOIV. 58a); Kr. *mīn əntā'mŋən* ['mi ketten nem vagyunk (ott)'] (uo.).

Irod. ny.: *Вохсар пошхиенгын антомнгын* 'Нет лисят' (Чарушин, Потрыт 68/146), *Па вохсарнгын хуват антомнгын* 'И лисят давно нет' (i. m. 66—7/145).

A participiumi tagadószó többes számú, az alany is többesben áll

Manysi. É.: *an χgsā leiḗpā pḗχāturt akwāi' jortal ātimēt* 'azok a hosszú farkú hősök mind az utolsóig elpusztultak (nyomtalanul) nincsenek' (MUNK. I, 64), *māχmanā ātimēt* 'nincsenek emberei' (i. m. IV, 82); Szo. *tēne χu'jā pḗḍ ā'timt* 'sie sehen nicht essbar aus' (KANN. I, 243).

Ny.: KL. *man [jun] oqtēmau, nan oqtēmān, tan oqtāmēt* ['mi nem vagyunk (otthon) stb.']. (VNyj. 121).

Déli: T. *ikēmēñēt ... khul-kērt* 'Nincsenek a házban' (MUNK. IV, 368), *tīnī-khgarŋ ikēmēñēt* 'ennivalójuk nincs' (i. m. IV, 360).

Chanti. É.: *kōžāiŋlu χolna andāmēt* 'A gazdáink még nincsenek' (PÁP., ONyt. 49); Szin. *nēlal qntymēt* 'ihre Frauen sind nicht da' (STEIN., OVD. I, 93), *sūlluw muj sīrŋ lēlluw, kašet qntymēt?* 'Wie sollen wir unsere Därme auffressen, ist es nicht schmerzhaft?' (i. m. I, 135).

Déli: I. *meŋ endemet* 'wir sind nicht' (CASTR. 66), *Jinka végettai jink χut tāχpeŋ ūrt χūdem pagat jatan indamet* 'Die drei Jüinglinge Jinka ... ūrt waren nicht zu Hause' (PATK., IO. II, 30); DN. *təy tott əpḍā'mēt* ['ők ott nincsenek'] (KARJ.—TOIV. 58a), *məŋ tottəy əpḍāmēt* (t. *əpḍāmēt*) 'me emme ole siellä' (uo.); Kr. *nəŋ əntāmēt* ['ti nem vagytok (ott)'] (uo.).

Kel.: Trj. *əy əntēmēt* 'he eivāt ole' (uo.).

Irod. ny.: *Јоһэ јоһтес, мirt антomet* ['Bement a házba, az emberek nincsenek (ott)'] (ZALCBERG—PRATKOVA, Monset navremeta 18), *си киньси нявремыт сэмат антомыт* 'ребятишки и те не показываются' (Люварская, Ханг тухыстан 35/113).

Az állítmány egyes számban áll, az alany kettős vagy többes számú

Manysi. É.: FL. . . ; *nan ātim, lūt ātim* ' . . . ; ti sem lesztek, a lovak sem lesznek' (MUNK. I, 9).

Chanti. Kel.: V. *mīn tāt əntīm uo'lyā:sməŋ* 'me emme olleet siellä' (KARJ.—TOIV. 58a).

Irod. ny.: *Тепны немецыт антом* 'Нет немцев подлизости' (Кассиль, Ханг защитниктан 50/103), *лётчыкыт антом* 'нет ... лётчиков' (i. m. 12/91).

A lét jelen idejű tagadása *at āli, and ol* szavakkal ritkán fordul elő. inkább *ātim, antom*, tehát participiumi tagadószók használatosak e célra,

A létezés múlt idejű tagadása is gyakoribb participiumi tagadószóval, amely után ilyen esetben a lét ige megfelelő alakja áll.

M a n y s i. MUNKÁCSI szerint (VNyj. 32) a szigvai nyelvjárásban az *ātim* alak előfordul az *āl-* 'lenni' ige előtt *at* helyett is, pl.: *Tomil āsem sāt ujī' jēmtuākwē akw' ujā ātim āls* 'T. atyám, hogy hét medve leterítője legyen, még csak egy hiányzott (nem volt)'. Valószínűbbnek látszik, hogy *ātim* nem *at* „helyett” áll a létige előtt, hanem a létige segítségével képezi a múlt idejét. Ezt a MUNKÁCSI által idézett példa is mutatja.

É.: *ēlēm-χglēs pīkānēm susmanl ātim ālilālēm* 'Emberfiacskaím tekintete többé reám nem irányult (volt vala)' (MUNK. III, 149).

Kel.: K. *ūβ āotim ōls, tōsəmmā āāotəm ōls* 'Bäume waren keine, trocken Land war keines' (KANN. I, 2).

Irod. ny.: *но маг атим олыс, магварным атимым* 'не было ни мёда, ни пчёл' (Арсеньев, Таггат 35/198).

C h a n t i. É.: *sejem sēm ālān rīmal antom olāl* 'még csak egy homokszem se esett le' (PÁP., ONGy. 185), *mānēm isī sāl āndōm uōs* 'én persze nem sajnáltam' (tkp. 'sajnálatom nem volt') (ZSIRAI, OH. I, 61); Szin. *nēmāl χuw antym ūs* 'Nicht lange dauerte es' (STEIN., OVd. I, 87); Kaz. *āntōm uōs* 'ei ollut' (KARJ.—TOIV. 58a).

Kel.: Trj. *χōmtāki'm ant' e'm uōχ' āēm* 'en kyennyt muistamaan, panemaan muistiin (= olin liian nuori muistoon panemaan)' (i. m. 581b), *mā χoy, atāiā f tšā' ā' ēn tē' m uōχ' ā* 'en säälinyt häntä' (i. m. 58a); Vj. *χōχ uō' rñā' n p antī' m uol' kāl' l'* 'von dir war (damals) keine spur, kein dunst, du warst damals noch gar nicht da (als z. b. etw. geschah)' (i. m. 238a), *mā tōt antī' m uol' kālēm* 'en ole ollut siellä' (i. m. 58a).

Irod. ny.: *грузовикым, танкым, мост тома антомым усыт* 'не было уже там ни моста, ни танков, ни грузовиков' (Кассиль, Ханг защитниктан 32/97).

c) *A c h a n t i b a n* van egy minden tagadószó nélkül is tagadó jelentésű ige:

É.: O. (KARJ.—TOIV.) *kōr'tā* 'etw. (nach einem versuch) aus mangel an kraft unterlassen, unfähig sein, etw. zu tun' (435b); Kaz. *kōr'tī* 'ua.' (uo.).

Déli: Ni. *kōr'tā* 'ua.' (uo.); C. *kōrtta* (uo.); Kr. *kōrt-* (uo.); Kam. *kōrttā* 'nicht können' (uo.).

Kel.: Trj. *k'ōr't-* (uo.); Vj. *kōr'tā* 'nicht können, nicht die kraft haben, unfähig wurden, etw. zu tun' (uo.).

É.: *nēmāza nvmās ošta kurdās* 'Semmi okosat (tk. gondolatot) se tudott kitalálni' (PÁP., ONyt. 18), Kaz. *ālām'tī kōr'sē'm'* 'en voinut nostaa' (KARJ.—TOIV. 435b).

Déli: C. *mā χonēm kōr'pèn* '(?du hast keine lust)' (uo.); Kr. *χōt' uēr kōr'ta* 'bei der hausarbeit ermüdet' (uo.).

Kel.: Trj. *ātā'ā k'ōr'tēm* t. *kōr'tēm* 'ich kann nicht essen' (uo.); Vj. *iēli' ttā kōr'sēm* 'en voi kävellä (uo.).

Mint látjuk, a nyelvterület nagy részén, mind az északi, mind a déli és keleti nyelvjárásokban megvan ez a szó. FAZEKAS, „Az egyszerű mondat fajai az északi osztják nyelvben” c. munkájában (37) arra az észrevételére, hogy a tagadó ige a létezést jelentő *yal-*, *uol-*, *ol-* ige korrelatív párjaként keletkezett, a fenti 'nem képes' és a *uēr-* 'tud, képes' jelentésű korrelatív igéket hozza föl bizonyítékul.

d) *Az állítmány névszó,*

a) *tagadása indicativusi tagadószóval*

M a n y s i. *mat-namiñ atiñ, ěriñ-ke at atiñ* 'édes talán? hátha nem édes' (VNyj. 31).

β) *tagadása fosztóképzővel*

Tagadásra szolgálhat fosztóképző is, amint később látni fogjuk, nemcsak állítmány, hanem más mondatrész — főként határozó és jelző — tagadására is. — A finnugor fosztóképzők irodalmából az obi-ugorra vonatkozó érdekel bennünket közelebbről. BUDENZ (UA. 277—79) és MUNKÁCSI szerint (KSz. X, 181) a manysi *-tal* fosztóképző a chanti *tal* 'leer' jelentésű szó mása. A magyar fosztóképzőtől teljesen elválasztották a manysit. BEKE „A magyar tagadóképző” c. cikkében (NyK. XXXIX, 419) a magyar és manysi képzőket összekapcsolja, de nem tartja hozzájuk tartozónak a chantit. „Az osztják tagadóképzőről” c. közleményében (i. h. XLI, 477) azonban föladja előző álláspontját és a chanti tagadóképzőt is bevonja a magyar-manysi rokonságba. Szerinte a chtÉ. képző *-l*-je nem akadály, bár azt szokták eredetinek tartani a déli *t*-ellenében. Ebben az esetben a déli nyelvjárások őrizték volna meg az eredeti hangot, az északi és keleti nyelvjárások *-l*-je analógiás úton jött létre. A mai álláspont szerint a finnugor fosztóképzők közül a manysi tartozik össze legszorosabban a magyarral (SZINNYEI, FgrSprw.² 91).

A manysi, chanti fosztóképző egyformán járulhat igéhez és névszóhoz. Alakjai:

M a n y s i. É.: *-tal*; Szo. *-tál*.

Ny.: P. *-tal*.

Kel.: K. *-tal, -tál, -tòà'l*.

Déli: TCs. *-tél*.

Irod. ny.: *-tal*.

C h a n t i. É.: O. (*se'm*)*li*; Kaz. (*se'm*)*Ai* 'blind'.

Déli: Ni. *semtš*; DN. (*se'm*)*pá*; DT. (*sám*)*pá*; Kam. *-tá*; Kr. *-tá*.

Kel. Trj. (*sám*)*лэх*; V., Vj. (*se'm*)*лэх* (OL. 156).

M a n y s i. Déli: TCs. *khät khätél sujtél* 'Hat napon át hangtalan' (MUNK. IV, 403).

2. Kérdő mondat

KNÖFFLER: „A magyar és vogul kérdő mondat szórendje” c. cikkében (Nyr. LXV, 98) a következő példát hozza föl a kijelentő mondat és a tagadó kérdés közti szórendi összefüggésre: *kit ělmip kasäjil majwäsén? söl!*... *kit ělmip kasäjil majwäsém* 'két élű kést nem adott neked? — Igaz... két élű kést adott nekem' (MUNK. I, 17). Megállapítja: „A vogul nem használ külön szórendi sajátságokat... azért, hogy a kérdő és a kijelentő mondatot egymástól megkülönböztesse” (Nyr. LXV, 150). Ugyanezt mondhatjuk a chantiról is. Éppen ezért a kérdő mondatokat ismert típusai és nem a kijelentő mondatnál alkalmazott felosztás szerint osztályozom.

Kiegészítendő kérdés

M a n y s i. É.: Szo. *šán, nän ma'n u'rl at rāββi?* 'Mutter, wieso geizmet es sich nicht für dich (zu Hause zu sein)?' (KANN. I, 223); Szo. *sásár, táu ma'ňajy*

ānūm at tāraḥite? 'Sieh, sieh, warum lässt sie mich nicht?' (i. m. I, 224); FL. *nāñ, āpiyku, mañriy pā a't kbālēyn?* 'Warum steigst du, Jügelchen, nicht ans Ufer?' (i. m. I, 196), *āñ ōs mañriy a't iō:māsi?* 'Warum zertritt er denn nun nicht?' (i. m. I, 77).

Ny.: P. *mēr at minein?* 'miért nem mész?' (VNYj. 248).

Kel.: K. *om ēkum khotē ogt kāsēloqilēn?* 'az én feleségemet nem vetted-e valahol észre?' (MUNK. II, 226), *om tē lō'sb' tēm kō't ōā't βoqlēn, kō't ōā't kōāšē-ljālilēn?* 'Wie (?) siehst du nicht diese meine Tränen, wie (?) bemerkst du sie nicht?' (KANN. I, 297).

A kiegészítendő kérdések csoportjába tartoznak a felkiáltó kérdések is.

M a n y s i. É.: *nañki ānsēm pīyēn xumlē-mūs at xañsilēn?!* 'a magad nemzette fiad hogyan nem ismered?!' (MUNK. IV, 340); FL. *ta:β ōs mat iā:niy mat βā:yenake pa'ts, maññr a't tā:īi?!* 'Nun, wenn ihn eine grosse Lust angewandelt hat, warum passt es nicht?!' (KANN. I, 75).

C h a n t i. É.: *schī kem ver āngelpa koti ānd witen* 'ilyen fontos dolog végét hogy is nem tudod?' (ZSIRAI, OH. II, 359 [REG.]), *nyñ xodi and ošlēn?* ['te hogyan nem tudod?'] (PÁP. ONyt. 42); Szin *xojat širñ muj(a) at ūllēn?* 'Warum lebst du nicht nach Menschenart?' (STEIN., OVD. I, 152).

Kel.: V. *mētā toy eniz vovlā: xteuēn-lī* 'ethän vaan mitään unohtanut' (KARJ.—TOIV. 583a).

Eldöntendő kérdés

Kérdőszó nélkül

M a n y s i. É.: *nañ ānēm jot at vīlēn?* 'Te nem vennél-e engemet magaddal?' (i. m. II, 127), *puñk-ñulmil at-ta vārilēm?!* 'fogsebet vajjon ne ejtsek-e rajta?!' (i. m. III, 505); Szó. *sāl āti ēlm xālaš sn?* 'Hast du kein Mitlied mit deinen Menschen?' (KANN. I, 14); FL. *nāñ ta x ti lāpa iñyuku pa'tmēn, am ūrmōij kβe ieyppamñal a't pileyn?* '(Da) du nun nahe herbeizukommen begannst, fürchtest du dich nicht vor meinem Bruder, dem Magermännchen?' (KANN. I, 199).

Kel.: K. *am jatlēm nūpi-jorri jat ogt jālyēn?* 'násztársul nem jönnél-e velem?' (MUNK. II, 223). *iāl ōā't tē pū'tlēsēn?* 'würdest du nun nicht (zu uns) herabneigen?' (KANN. I, 291). *iālpā's st pūrlām, ōā't pūrlīiñ nl mōāñkōβ?* '...sie aufgehört haben zu opfern (und) uns keine Opfer darbringen?' (i. m. 114—15).

Déli: T. *nēn iñpəl ā te imeisēnā?* 'Ihr habt noch nicht gegessen?' (i. m. I, 128).

Irod. ny. *Дмитриевич, ат хуегын?* ['Dmitrievics, nem fekszel?'] (Паннин, Полюст 61).

C h a n t i. É.: *mānēm uōntlti kurēm-iyr and-si uōntllēn, uōntlti iāšēm-iyr and-si uōntllēn?* 'engemet megismerhető lábam izéről nem ismeresz meg, megismerhető kezem izéről nem ismeresz meg?' (ZSIRAI, OH. I, 281), *iāxti pāntēn ānt nōmlēn, mānti kāltmēn ānt uōiātllēn?* 'Járó utadra nem emlékezel, menő nyomodat [már] nem tudod?' (i. m. II, 69).

Irod. ny.: *Ант тул'ын?* 'не проводишь?' (Терешкин, Ленин, Сталин 11/84).

Kérdőszóval

A kérdőszócska a kérdezett mondatrészhöz csatlakozik (KNÖPFLEER: NYR. LXV, 123). Mindkét nyelv nyelvjárásaiban — az északiak kivételével — elterjedt az orosz -ли kérdőszócska használata.

A tagadószóhoz járul:

M a n y s i. É.: FL. *nañ xotté at-li vāslen?* 'nem láttad-e te valahol?' (MUNK. IV, 154).

Ny.: P. *met mutra a't lä kaš,šN?* 'weisst du nicht irgendein Zauberkunststück?' (KANN. I, 89), *tešbā ialpuβnā mutrā a't lä kaššeyn?* 'weisst du nicht ein Zauberkunststück um ihn zu fangen?' (i. m. I, 86).

Kel.: K. *kitlän, om kβānāipānə pōsəm a't le iamti!* 'frage ob (noch) nicht die Zeit meiner Befreiung kommt' (KANN. I, 122).

Déli: T. *Tǵrēmən mettārel ā-li mowún?* 'Nem ad-e Isten valamit számodra?' (MUNK. IV, 360).

C h a n t i. Déli: I. *Nuŋeta mēnk-iget ota tavidan ent-li tūtitten(it)?* 'Führst du nicht etwa deine Pferde zum Hofe des alten Waldeufels?' (PATK., IO. II, 126), *in haurimet nox ent-li ēnmettetājet?* 'werden nicht diese Kinder (da) auferzogen?' (PATK., IO. II, 158); K. *mattə iū-rəχ ntlī ū-tŋ?* 'etkö tiedä mitä keinoa?' (PAAS.—DONN. 372).

A kérdőszó nem a tagadószóhoz kapcsolódik:

M a n y s i. Kel.: FK. *kuānē jalkän mäter-li ogt khōntinē* 'menjete csak ki..., nem találtok-e valamit' (MUNK. I, 166); K. *kitlän, man kβānāipān pōsβ le a't iamti* 'frage, ob (noch) nicht die Zeit unserer Befreiung kommt' (KANN. I, 122). A kérdőszó nem a tagadószóhoz ugyan, de a tagadószerkezethez kapcsolódik: *om, loāβi, kβān a't āipām li?* 'Werde ich, sagt er, nicht frei?' (i. m. I, 125).

C h a n t i. Déli: I. *muŋat ent partten-li nēŋ étitta?* 'gestattest du uns nicht, Frauen und Männer, uns anzusehen?' (PATK., IO. II, 152); K. *pīy-təŋ iū-χ pīyət ent xē:kō-tlī, tārəŋ iū-χ tīrə: ent xē:kō-tlī* 'ist kein stumpf stumpfbaum, keine wurzel vom wurzelbaum geblieben?' (PAAS.—DONN. 1785).

Az eldöntendő kérdés egy csoportja a választó kérdés. A választó kérdések mellérendelések. Szórendi tekintetben nem különböznek az eldöntendő kérdésektől (KNÖPFLEER: NYR. LXV, 99), vagyis a tagadó szerkezet jtt is a mondat végén áll (kevés kivétellel) (i. h. 98).

M a n y s i. Ny.: P. *nāi minein-lē, at minein-lē* 'mész-e te, vagy pedig nem mész?' (VNYj. 249).

Kel.: K. *ātēñ am at ātēñ* 'izletes-e, vagy nem izletes' (VNYj. 216).

Irod. ny.: *Полюст... олунгке рови ман ам рови?* ['Az északi sarkon élni szabad vagy nem szabad?'] (Папанин, Полюст 10), *тзнут товли аман ам товли?* ['Az ennivaló elég vagy nem elég?'] (i. m. 17).

C h a n t i. É.: *mola lədet lawəndi:l, mola ant lawəndi:l?* 'Valami ennivalót eddegél, vagy nem eddegél' (PÁP., ONYt. 95).

Déli: I. *nīŋ-pa jīgivet tīvda, ankīvet tīvda jūrɣat udeden-na, ent udeden?* 'dass ihr von einem Vater und von einer Mutter geboren seid, wisset ihr den Umstand oder nicht?' (PATK., IO. II, 174), *χonetena tūt vədət tərmet-li, ent tərmet-li* 'das alles zu kaufen, reicht eurem Könige das Geld hin oder nicht?' (PATK.—FUCHS 204).

Az állító feleletet magukban rejtő tagadó kérdések

M a n y s i. É.: *mētəlaχtəsəm, χumlə at joχtə'im?! 'Elszegődtem, hát hogyne jönnék meg?! (MUNK. IV, 332–33); nañ kēmən χum at χun χunte'im?! 'magadféle férfit hogy ne találnék?' (i. m. IV, 60); FL. tā:β os mat ja'nij mat bā'yenake pa'ts, ma'n.nr a't tā:i.χi?! 'Nun, wenn ihn eine grosse Lust angewandelt hat, warum passt es nicht?!' (KANN. I, 75).*

Ny.: P. *kum a't kañšəym?! 'Wie sollte ich nicht wissen?! (i. m. I, 86).*

Kel.: K. *māχət om tāβ tāryə ət lə'ətəm, tāβ əsməjəsən ətəmāt toχəl tā'ri 'Habe ich (es) ihm nicht kürzlich gesagt, (und) er hat sein Volk auf diese Weise behandelt?!' (i. m. I, 38), əšətəm χomlə pəl ət βə'ərəpətə 'Was macht er nicht alles mit seinem Grossvater' (i. m. I, 48).*

C h a n t i. É.: *ma ənd kun uitlem 'én hogy ne ismerném' (ZSIRAI. OH. II, 336 [REG.]); Szin. jəmən nol pā wəš lūχ χojn šəna jəχn at űjətlatjn? 'Wer von den Synja-Bewohnern kennt nicht das Heilige Kap und wošlux (die Stadtbucht)?' (STEIN., OVD. I, 53).*

Irod. ny.: *Stalin hojn an vətəb? ['ki nem ismeri Sztálint?'] (ŽULEV, Łuχtə kniha 54).*

A tagadó feleletet magukban rejtő affirmatív kérdő fölkiáltások (I. LŐCSEI: NyK. XLVII, 328).

M a n y s i. É.: *ti χurip jiv χum-mūs totiləm?! 'efféle fajta fát hogyan hozok?!' (MUNK. II, 119), am nañən vārnə man űntəs űnše'im?! 'micsoda segítséget tehetek én neked?!' (i. m. I, 142).*

C h a n t i. É.: *ma mošemna paləmpj nōrəm-χər ma χun' pallem 'Magam miatt megijedt réti-rénbika módjára én tán félek' (PÁP., ONGy. 169), tam-kēmən χon šoməltsem? 'ez idő szerint hogyan róttam volna?' (i. m. 269), ma koti səgat tinl kinzsə un tinnə tinilem 'arán fölül nagy áron én hogyan adnám el?' (ZSIRAI, OH. II, 232 [REG.]).*

3. Felszólító mondat.

A manysi felkiáltó, felszólító és óhajtó mondatokról LŐCSEI (Északi-vogul mondattani kérdések, NyK. XLVII, 305 kk.) és KÖVESI (Igemódok a vogulban, FgrÉrt. I, 14 kk.), a chantiról FAZEKAS (Az egyszerű mondat fajtái az északi osztják nyelvben, Debrecen 1932) írt részletesen.

a) Az állítmány *verbum finitum*,

a) tagadása *indicativusi tagadószóval*

Indicativusi tagadószót felszólító mondatban csak a chantiban találunk, a manysiban nem. Ott is csupán az északi nyelvjárásokban fordul elő, de mindig *ət* nyomósítószóval kapcsolatban. A 3. személyen kívül nem használatos.

C h a n t i. É.: O. *patlədi-mosa ləildj pitsəli, yas and ət nıla 'besötétedésig kezdett várni, hogy a város ne lássék' (PÁP., ONyt. 19.).*

β) *imperativusi tagadószóval*

Az állítmány imperativusban áll.

2. személy:

M a n y s i. É.: *toχ ul vāren, ti-mūs vāren! 'ne úgy tégy, [hanem] így (tégy)!' (VNyj. 35), tū ul minən! 'oda ne menj!' (i. m. 33); Szo. piγkβe, űl*

pi'leen! 'Söhnchen, fürchte dich nicht!' (KANN. I, 63); *ti ná βaam ta pā ln ul tāyatēlān!* 'Lasset dieses Kind nicht auf jene (Schlaf-)Pritsche!' (i. m. I, 223); FL. *piyket, ul lūs šn!* 'Mein Söhnchen, weine nicht!' (i. m. I, 193), *árimōnntāyl am lāβeym, ul minēn* 'Ich sagte (euch schon) vorher, geht nicht' (i. m. I, 197).

Ny.: AL. *ul kās šl lāχ tn!* 'verfolge (mich) nicht!' (i. m. I, 319); ÉV. *neī tǝβēen ul pi' ln* 'fürchte dich nicht vor ihm' (LIIM.: SUSAIK. LVII/1, 40, KANN. msr.); P. *ul min!* 'ne menj!' (VNyj. 248).

Kel.: K. *arin vėl vājēn* 'többit ne végy' (i. m. 214), *iəniɾol ʌmšɾol βal tǝāiam!* 'Iss keine Hagebutten (und) Himbeeren!' (KANN. I, 187), *tǝnkər-nəβl tǝep lǝl gāmpɪ βəl olǝ'n!* 'Seid keine Mäusefleisch fressenden unreinen Hunde!' (i. m. I, 97). — A következő példában a második imperativusi tagadószo után állítmány nem áll: *βār sχoβ βārsχ, βəl ʌlv, βəl!* 'Värsik, o Värsik, schlag (mich) nicht, nicht!' (Kann. I, 172).

Déli.: T. *āl tōnsēn!* 'ne sirj' (VNyj. 287), *el iǝrkǝ' m!* 'vergiss nicht!' (KANN. I, 323).

Irod. ny.: *Apβkve, naη ul sunsen* ['Apuska, te ne nézz'] (SERN.—SERN.-A Hurum mojt 14).

Chant i. Az imperativusi tagadószo az egyetlen a tagadó ige megmaradt alakjai közül, amelyen bizonyos személyragozásféle észlelhető, de az is csak a chantiban. STEINITZ saját följegyzései szerint az obdorszki nyelvjárásban *āl* a 2. szem., *ālt* (konzonánsok előtt *āl'*) a 3. személyű imp.-i tagadószo. *āl qm'sq* 'setz dich nicht', *ālt qmāsl* 'er soll sich nicht setzen' (OVD. II, 135). KARJALAINEN gyérszámú obdorszki adatai közt ilyesmire nem bukkanunk. STEINITZ a színjai nyelvjárásban is megfigyelt hasonló jelenséget, itt *āl* a 2. személyű, *āl* a 3. személyű imperativusi tagadószo (uo.). *muηew āl joremaln!* 'vergiss uns nicht' (i. m. I, 100), *āmpət iti āl χorta!* 'Bell nicht wie ein Hund' (i. m. I, 72). *sχamen āl maηl!* 'Dein Herz soll nicht leiden!' (i. m. I, 74). *joχi āl loηəl!* 'er soll nicht hineingehen' (i. m. II, 135) (*loη-* szókezdő *l-*je *āl* szóvégző *l-*jével *ll-*lé olvad össze (i. m. II, 135). Szerinte a két személyileg differenciált imperativusi tagadószo megvan PÁPAY és REGULY északi osztják szövegeiben is. Amint megjegyzi: „was bisher nicht bemerkt worden ist”. A 2. személyű PÁPAYnál *al*, REGULY gyűjtésében *al* (i. m. II, 135). Az 1. és 3. személyű imperativusi tagadószo *alt*, *ālt*, a *at*, ill. *alt* (i. m. II, 135). Bármennyire örvendetes lenne, ha a tagadó ige ragozásának további, még oly szegényes nyomaira is bukkanánk, STEINITZ megfigyelése teljes mértékben nem igazolható, bár a példák többsége az ő nézete mellett tanúskodik. Lehetséges, hogy ezek az esetleges kivételek más északi nyelvjárásból valók, vagy pontatlan lejegyzés, esetleg analógia eredményei, vagy éppen mondatfonetikai okokból jöttek létre, de ezt nehéz eldönteni.

STEINITZ nézete mellett szólunk a következő példák: 2. személy, PÁPAY: *Ās kudāβ pǝyār pan 'il manādǝ!* 'az obközépi sziget halászó helyére ne menjetek!' (ONyt. 141), *ma tǝχrəm tumanəη χǝt tumanem neη al puñǝi!* 'A magam zárta lakatos házam lakatját te ki ne nyisd!' (ONGy. 224). REGULY: *vuāres lill ālŋgem nāŋ al korti* 'vércse-lelkem végét te ne oltsd ki!' (ZSIRAI, OH. I, 420), *kannmiā adom tāmpɪ un adom al verü* 'Nászocska, rossz után következő nagy rosszat ne csinálj!' (i. m. 62). 1. és 3. személy: PÁPAY: *si uulβāstəη igina ālt siǝlālǝju* 'A nagy-folyóági öreg meg ne lásson bennünket' (ONyt. 154), *manēm uazəm eχǝlt alt kašlǝli!* 'Engem a városomban ne keressen' (i. m. 153). REGULY: *nāngen koti alt esstem!* 'Tégedet én hogyne bocsátanálak el!'] (ZSIRAI, OH. I, 432).

STEINITZ megfigyelése ellen vallanak a következők: *al* után I. szem. áll: PÁPAY: *kat-pēlvk-χo nurəl (?) juχ al lgnšlēmēn, kat-pēlvk-χo nurəl (?) juχ al vuerlēmēn!* 'a két felől való ember bosszúfáját (?) ne szúrjuk le, a két felől való ember bosszúfáját (?) ne csináljuk!' (ONGy. 44), REGULY: *kätt beleh ho null joch äll läschleu, kätt beleh ho null joch äll verleu* 'A két felől való ember bosszúfáját (?) ne szúrjuk le, a két felől való ember bosszúfáját ne csináljuk!' (ZSIRAI, OH. II, 275). *al* után 3. személy áll: PÁPAY: *χpläiel nvrēm elti isñè pulän noχ-ämätsäl, paldänšik ät ol, äm'βotna ät lla* 'A halottjukat egy állványra az ablakkal szemközt fölültették, kissé magasan hadd legyen, az ebek meg ne egyék' (ONyt. 27), *iem ör't-pvχ iem lilän ät ät χpläl!* 'jeles fejedelemsfi jeles lelked meg ne haljon!' (i. m. 136). *alt* után 2. személy áll: PÁPAY: *mgrē-ma.i tü jem χul alt mgrēmaläjen* 'Tespedő tavi hal módjára ne tespedj' (ONGy. 157), *uēlvj uäi sämēnnä ält älämläien!... porvj uäi sämatnä ält älämläien!* 'ölni [való] vadra [irányuló] bátorságottól ne ragadtassál el!... harapó vadra [irányuló] bátorságottól ne ragadtassál el!' (REG. alt) (ZSIRAI, OH. I, 103).

É.: *pältēnpi pälti nomäs nän ät pälä* 'Félős félő elmével te ne félj' (ZSIRAI, OH. II, 155); O. *pl polidä* ['ne fecsegj'] (KARJ.—TOIV. 695a); Kaz. *iōš nēvət, kōr nēvətə mā nē āχ pāvte* 'lass mich nicht krank werden' (i. m. 574a); Šer. *χō't šāš pē'ta ät jā-ηχa* 'geh nicht hinter das Haus' (STEIN., Ovd. I., 270).

Déli: C. *kāš ät χänē!* 'älä koske' (KARJ.—TOIV. 443b), *nämäs ät tjiä* ['Gondolatod ne legyen'] (i. m. 660a); DN. *nän ät tšj'cäpe* ['A kenyeret ne morzsáld'] (i. m. 931a), *ät ti'stā, ät tšo'ktä* 'не горюй, не печались' (i. m. 1028b); K. *nür ö'tän ö't tā'tä, pott ö'tän ö't tā'tä* 'räche dicht nicht' (PAAS.—DONN. 1884); Kr. *u χ lenkz ot pā'na* 'älä tee kannetta' (KARJ.—TOIV. 21b), *kantä' iönä' ö't tā'te* 'werde dann nicht böse' (i. m. 172b).

Kel.: Trj. *a'χ mənā'älä mene* (i. m. 444a), *nai äχ iöp'la ät'ē* 'älä varjosta tulta, älä estä tulta paistamasta' (i. m. 178b); V. *ei ät mənä!* ['ej, ne menj!'] (i. m. 7b), *äl nu'ltä* 'не божись' (i. m. 652b); Vj. *kō'lvät ät iöli'lä* 'älä kanna kielä, älä mene kertomaan kuulemaasi' (i. m. 462a), *nirk' ö'χä kōmält ät iöli'lä* 'paljain päin älä kuljeksi ulkona' (i. m. 630b).

Irod. ny.: *Нанг, вохсар, ям вохсар, мунгыт ам тэва?* ['Te róka, jó róka, minket ne egyél meg'] (Хватай—Муха, Букварь 135).

3. személy.

M a n y s i. É.: *aumnē molēχ ul voss pati* 'betegségbe ne essék' (MUNK. I, 165); a ritkábban használt imp. sg. 3. szem. alakkal: *nāmtēnnē tül ul ālä* 'ne legyen rossz emlékezetednek' (VNyj. 38), e mellett *voss* nyomósító szó nincs, ellentétben a gyakrabban használt alakkkal, amelyet csak a *voss* szócska különböztet meg az ind. praesenstől; Szo. *ti kō'lvmd ul ös āli* 'In dieser meiner Hütte sei sie nicht!' (KANN. I, 245—46), *tō'rum ta šī rl ul bös läβi!* 'Gott möge (es) nicht so gestatten!' (i. m. I, 254); FL. *šāne iün ul bös öli* 'Seine Mutter sei nicht drinnen' (i. m. I, 104).

C h a n t i. É.: A 3. személyű imperativus funkciójában *al ät, ant ät* stb. + ind. praes. stb. használatos.

• Déli: I. *ot purmīdan* 'er möge nicht ausgehen' (PATK.—FUCHS 187), *kāt pagēnen jūgottedēn-na, ... ot rānānen* 'wenn die zwei Söhne kommen werden, mögen sie nicht zögern' (i. m. 188).

Az állítmány ind. praesensben áll.

M a n y s i. É.: FL. *nóliñ χāp nólän nal-tälimē vāyēn-lu kitχāyēn ul ūšle'in!* 'Az orros ladik orrára fölszállva te két vállcsontod ne fáraszd' (MUNK. IV, 93).

Chanti. É.: *iam ór't-pox iam lilən əl āt xpləl!* 'jeles fejedelemfi jeles lelked meg ne haljon' (PÁP., ONyt. 136); *O. ālt qmasl'* 'er soll sich nicht setzen' (STEIN., Ovd. II, 135); *Szin. sɔmen əl maŋl!* 'Dein Herz soll nicht leiden!' (i. m. I, 74), *joxi əl loŋəl!* 'er soll nicht hineingehen' (i. m. II, 135).

Az állítmány ind. praeteritumban áll.

Chanti. I. *rōten vērde nui, pēgde nui jemat take: jermem tūrum suŋet ot ujeu, mōndem tūrum suŋet ot ujeu* 'in dein Boot wirf reichlich rotes Tuch und schwarzes Tuch, auf dass wir nicht ein bedrängtes Weltende sehen, auf das wir nicht ein dürftiges Weltende sehen' (PATK.—FUCHS 190).

Az imperativusi tagadószo után conjunctivus áll.

Manysi. Kel.: *K. am pōum pōmentēslem, əri tox vėl voqrē* 'én intettem fiam, hogy többé úgy ne tegyen' (VNyj. 220), *am khwatē vėl įgrulēm* 'hogy el ne felejtsem' (uo.).

Az 1. és 3. személyű tiltás ill. óhajítás passivummal is kifejezhető.

Indicativus:

1. szem.

Manysi. É.: *ngmse'im : ul kāsēlawēm* 'azt gondoltam vala, vajha észre ne vegyenek' (VNyj. 24); *FL. am takχ ul ālaum!* 'Wenn ich nur nicht getötet würde!' (KANN. I, 193), *pa't kχōn_Nn ul bōs alβēs_{um}!* 'wenn mich nur das Heer nicht tötete!' (i. m. I, 102).

3. szem.

Manysi. É.: *jāi' minēm jāyīn nur ul voss kinsilawē* 'atyától eredt atyai bosszúokot ne keressen senki' (MUNK. II, 45); *Szo. tiyl ēlal' mōnt nē nāβram mōnt nēn ul os tūlman_{da}βe!* 'Hinfort möge die eine Frau nicht das Kind einer anderen Frau stehlen!' (KANN. I, 212); *FL. si.pη ui sipən törtāl ālmən, . . . si.pη ui sipən ul bōs nākitāβe, pōrχ_χη ui pōrχ_χn ul bōs iāktāβe* 'erhebe ganz deinen Hals des einen Hals tragenden Tieres, . . . (damit) deinen Hals des einen Hals tragenden Tieres nicht zerbreche, (damit) deine Schultern des Schultern tragenden Tieres nicht zerschneide' (i. m. I, 373), *kēralpin törtāl ma's sn, . . . kχurīn ui kχurīn ul bōs βāβe!* 'Ziehe ganz deine eiserne Haut an, . . . (damit) deine Gestalt des mit einer Gestalt versehenen Tieres nicht gesehen werde!' (i. m. I, 373).

Conjunctivus:

Manysi. Kel.: *K. loqtsēm, nēn vėl rēttānkwān* 'megmondtam, [vigyázatok] nehogy megcsaljon benneteket' (VNyj. 220), *ialβəl āoñsχφ sišβə nāraβāōjə nokmāsəps iōmūtānāt βəl χōluŋk_v* 'Der Schrat zog seine Stiefel (und) Strümpfe aus Hasen(-Fell) an, (damit) man sein Gehen nicht höre' (KANN. I, 178).

Előfordul itt is, mint az indicativusi tagadószonál, hogy a tiltó szerkezet nem a mondat végén áll:

Manysi. É.: *Szo. piy.kβe ul pō'terteen āššān!* 'Bübchen, sprich nicht zu deinem Vater!' (KANN. I, 252), *βāηksaηcβe pa'di, pāγ ul s³ssamleēn tāy pāl_ltele!* '(Wenn) es [das Kind] zu kriechen anfängt, wirf nicht (Funken) hinaus auf es' (i. m. I, 271).

Kel.: *K. mānt lōi'tsəm nγ taryən, loāβi, nγ βə'l iğ'ian u's!* 'Ich habe eben zu dir gesagt, sagt er, komm du nicht mehr!' (i. m. I, 173).

Igekötős igéknél az igekötő épp úgy megelőzi a tagadószerkezetet, mint az indicativusi tagadószoék esetében.

M a n y s i. É.: Szo. *tuβl sirǰisǰsǰl űsliyta'sa'ǰe, iol os minèy, n^ooχ ul os pǰǰǰlèy* 'dann drohte er ihnen mit dem Schwertrücken, (damit) sie niedersänken, (damit) sie nicht aufwogten' (i. m. I, 13—4), *βǰssǰy iol ul űunttè ln* 'Stelle sie gar nicht auf den Boden' (i. m. I, 248).

Kel.: K. *nǰy tǰ ǰit à sǰn űlǰm iǰa βǰl àiǰtaχtǰn!* 'Diese Nacht versinke nicht in tiefen Schlaf' (i. m. I, 179).

Déli: T. *tǰr àl pǰtítǰn* 'ne lójj keresztúl!' (VNYj. 278), *sǰ χmi pǰlǰǰǰn. kǰǰ: sn, űšǰǰar il ε' l peti* 'Stosse (mit dem Fuss) an die Bülte, (ob) nicht etwas hervorkommt' (KANN. I, 129).

C h a n t i. É.: *luǰ àr χptl iǰn'tǰnna top lǰyǰrǰn noχ àl èǰ'à!* 'meleg napon odajártadban csak a pánczélodat ne vesd le!' (PÁP., ONyt. 144).

b) *Az állítmány (személyragozott) igenév, tagadása imperativusi tagadószóval*

M a n y s i. A KL. nyelvjárásban a conjunctivus passivi kifejezésére olyan személyragozott képzőt használnak, amely „nyilván” azonos az infinitívus képzőjével (l. VNYj. 42—3), az északi és a déli tadvai nyelvjárásban is találkozunk ezzel a jelenséggel (uo.), de ott csak állító példám van rá.

Ny.: KL. *sǰj-mǰn untivǰn, vuotné ul khǰǰǰǰkhǰǰu!* 'üljünk egy félreeső helyre, hogy a széltől ne éressünk!' (i. m. 43), *pǰlǰm, wǰtǰné ul joχǰǰǰkwǰu* 'félek, hogy a víz eláraszt bennünket [tkp. 'félek, a víztől ne árasztassunk el'] (i. m. 126).

C h a n t i. É.: *kǰp nyauring jǰm pǰnteu lu alt tǰǰǰntal* 'ladik verte habos utunk az ne szakadjon meg!' (ZSIRAI, OH. II, 370 [REG.]).

4. *Az állítmány tagadása feltételes mellékmondatban*

A feltétel kifejezésére szolgálhat enklitikus partikula és feltételes gerundium.

a) *Az állítmány verbum finitum, tagadása indicativusi tagadószóval*

M a n y s i. É.: *-ke* 'ha, midón' (VNYj. 36). *-ke* a tagadószóhoz járul. Az állítmány ragozott része jelentő módban áll.

ǰšǰyǰm-sǰǰǰyǰm-palt at-ke totè'in : ǰlǰm pasǰn ti 'ha... az én atyámhoz és anyámhoz el nem viztek...: vége az életeteknek' (MUNK. I, 20); Szo. *ǰltǰ lǰ sutǰǰǰ kǰl atkèe èrs, iǰlǰn!* 'Wenn (euch) keine wohlhabende, vermögende Hütte vonnöten war, (dann) fahrt!' (KANN. I, 203), *atkèe βǰy ln, am pǰ'tǰrtǰyǰm* 'Wenn du es nicht weisst, (dann) spreche ich' (i. m. I, 225); FL. *ǰyǰ a'tke sǰlǰtas sn, ... è'lal kǰǰà: iǰtne ǰyǰ àtim ò:lnyǰ* 'wenn du das Mädchen nicht bedauertest, ... (dann) gäbe es kein weiter laufendes Mädchen' (i. m. I, 280), *nǰn ti sè ml ui βǰyǰr ui mǰsikǰ ll űnlǰnǰkǰ a'tke kǰǰǰssen, àn kǰǰlǰtǰrǰš'šn!* 'Wenn du nicht in dieser an (Fellen von) schwarzem Wild, rotem Wild reichen Hütte zu wohnen verstanden hast, (so) bleibe jetzt, Arme!' (i. m. I, 201).

A tagadott állítmány feltételes módban áll.

nǰǰknǰw-ke, nǰǰknǰw; ǰs at-ke nǰǰknǰw, at nǰǰknǰw 'látszanék, ha ugyan látszanék; de ha nem látszanék, nem látszanék' (MUNK. IV, 170).

C h a n t i. A feltételt kifejező szócska az északibb nyelvjárásokban (Szin., O.) *ki*, a délebbre fekvő északiakban *kè*, (Ser., Ni., KARJ. Gr. Mser.)

ke, HUNFALVYNál (leginkább Berj.) ke (36). A két csoport között lévő Kaz. nyelvjárásban mind a két alak előfordul: (STEIN.) *ki, kē*, (KARJ. Gr. Mscr.) *-ke, kē*. (Ezeket az adatokat STEINITZ közli [OVd. II, 57]). A déli és keleti nyelvjárásokban feltételt kifejező szócskát hiába keresünk.

-ke a tagadószóhoz járul, az esetek legnagyobb részében a tagadott állítmány előtt áll.

É. *mana ma poikem ant ke zulsen 'gehe, wenn du meiner bitte nicht gehorchst'* (AHLQV. 14), *ánt-ki láləmsən, nólta!* 'ha nem loptad el, esküdjél' (PÁP., OM. 120), *ṽṽ k-ṽṽn-poṽ sēuəṽ nāṽ ēuəm ant-ki māsəm* 'Vizi-királyfi hajfonatos fejedelemnő leányomat ha nem adtam [volna]' (ZSIRAI, OH. II, 161); Ob *ánt-ki iəstəl, kət sēmṽən kutəlnā sōṽ-umpəl tūrəm māsək iəuəlmi* 'Ha nem beszél, a két szeme közén tokhal álla [formájú] erős ököllel vágd meg hirtelen' (i. m. II, 43); Szin. *ət ki oṽ mālṽ, sīta pā ātəm* 'Wenn du kein Geld gibst da ist es auch schlimmer' (STEIN., ÖVd. I, 68).

Választó tagadómondatokban mindig az indicativusi tagadószóhoz járul:

É. *kət souṽi kət ərət lānšlən-kṽ nāṽ ṽṽ ərət, ānd-kṽ lānšlən, nāṽ ərət uṽlṽn* 'Ha két botos két kérő-embert állítasz, te férfi vagy, ha nem állítasz, te fejedelemhős vagy' (ZSIRAI, OH. I, 323); Ser. *ēwen maten kē, miṽe; ant kē maten—nāṽ kāsən!* ['Lányod, ha adod, add; ha nem adod — a te dolgozol'] (STEIN., OChr.¹ 56).

A feltételt kifejező partikula egyéb kiemelt mondatrészhez járul.

A tagadott állítmányhoz kapcsolódik:

Ma n y s i. É.: *ti mā am βóβriβ at óššáskée, βóβriβiṽ ṽs iēmṽəyt!* 'Wenn dieses mein Land keine Waldbäume hatte, mögen sie [die Feinde] zu Waldbäumen werden!' (KANN. I, 71).

Ny. KL. *áserəm at ərət : nār pom nukh-jāniməni* 'ha nem volna hideg, a fű (zöld fű) megnőne' (VNYj. 130), *nāinən oṽt tēxtwəsəm-ke, ājt wəsəm-ke, iṽl khōlam* 'ha te nem táplálnál, ha te nem itatnál, meghalnék' (MUNK. II, 376).

Ch a n t i. É.: *neṽ ant tōlen-ki, ṽoṽ pilna manlem?* 'ha te nem viszel el, hát kivel mennék?' (PÁP., ONGy. 184).

Egyéb mondatrészhez járul.

Ma n y s i. É.: *ṽṽmtəl-ke at ṽānštāl wəsən, aṽ ṽṽmtəl ṽānštawən!* ... 'ha észszel [gondolkozni] meg nem tanítottak; ... most megtanítanak észszel [gondolkozni]' (MUNK. IV, 55); Szó. *nāṽṽcēe at βāṽlən, am βāṽlum sār* 'Wenn du es nicht weisst, weiss ich es wohl' (KANN. I, 250), *ti mā am ṽṽmṽcēe at óššás, ṽṽmṽiṽ ṽs iēmṽəyt!* 'Wenn dieses mein Land kein Heu hatte, mögen sie zu Heu werden!' (i. m. 71).

Ch a n t i. É.: *əsməṽ mēuṽṽp āṽṽṽm-kṽ ānd uōsṽn, lārəṽ mēuṽṽp sánəm-kṽ ānd uōsṽn, pās-tāṽtəṽ iām ṽār tāṽā ṽərsəm* 'cseses mellű anyám ha nem lennél, tavas (?) mellű anyám ha nem lennél, keztyűbőr-darabos jeles teret csinálnék itt' (PÁP., OM. 113), *nāṽṽ ke ānd tōllen schirtn koti koi pilnā mānlem* 'ha nem vizstek, akkor hát hogyan [és] kivel menjek' (ZSIRAI, OH. II, 243 [REG.]), *lu ke ānd mānṽl ma koti sāṽat tinṽ kinzsā un tinṽā tinilem* 'ha ő nem megy, áránál nagyobb áron mi módon adnám el?' (i. m. II, 232 [REG.]); Szin. *māna, ṽṽṽṽ ki at ṽṽšlən!* 'Geh, wenn du nicht zu leben verstehst' (STEIN., ÖVd. I, 123).

b) Az állítmány igenév,

tagadása indicativusi tagadószóval — A feltételt feltételes gerundium fejezi ki.

Manysi. Kel.: *K. näy tito mänt tito šǰärnt ölyu pä't nǰrsenk, om näy äbröβiβänt βǰ snäm mänt, kit lēmì, kit säpχti tit solätän!* 'Wenn du nicht in diesem deinem Lande, in dieser deiner Welt zu leben wünschst, zerfällst du hier in zwei Sandkörnchen, in zwei Erdschollen, während ich über deine Schwelle trete' (KANN. I, 52), *om pǰali a't läßsämk, om olnäšäm so'kə βä'jändän!* 'wenn ich es nicht errate, nehmt all meine Habe weg!' (i. m. I, 119).

Déli: *T. tox ä läüskén* 'ha nem úgy mondom' (VNyj. 295), *ävén ä mosken* 'ha leányodat nem adod' (uo.).

b₁) *Az állítmány maga a participiumi tagadószó*

A feltételt kifejezheti 1) *-ke, -ki* szócska, 2) feltételes igenév. Az első esetben a participiumi tagadószó mellett, rendszerint a jelenidő kivételével, a létige megfelelő alakja áll.

1) A feltételes partikula a tagadószóhoz kapcsolódik.

Manysi. É.: *taw läwem lul lätiñ ätim-ke älliläli* 'ha a tőle kimondott csunya beszéd nem lett volna' (MUNK. III, 447); *Szo. nēma'ter ätimcēe, taχ jū:βl räviia'ne* 'wenn (dort) niemand ist, so haut er sie mit einem Holz' (KANN. I, 226).

Chanti. É.: *Ser. kiršanin oĵka poχ antom kē ütäs, χojna noχ kittäsijän?* ['A paraszt ember fia, ha nem lett volna, ki költött volna föl téged?'] (STEIN., OChr.¹ 57), *mā antom kē, wuškäwen manem an müstäs* ['ha én nem vagyok (ott), (akkor) a templomod nekem nem tetszett'] (uo.).

A partikula más kiemelt mondatrészhez csatlakozik.

Manysi. Irod. ny.: *Hul ke ätim, manbr ale,βn!* ['Ha hal nincs, mit fogsz?'] (CSERNY., Lovintane maĵs kniga 34).

Chanti. É.: *sǰrmäm-gi andäm, lida an' üèrämlèn* 'ha nincs itt a halálom ideje, nem tudsz megenni' (PÁP., ONyt. 6).

2) **Manysi.** Kel.: *K. pu'p'γyob pätam olk olk, täñkärñöβl tēp lül pätamgy jəmtnüβä* 'Wenn unsere Schutzgöttin nicht wäre, (so) wären aus uns Mäusefleisch essende unreine Menschen geworden' (KANN. I, 98).

II. Az alany tagadása

a) *participiumi tagadószóval*

Manysi. Erre a célra a ritkán előforduló *ätä* participiumi tagadószót használják. Ez egyéb mondatrészt is tagadósíthat, de állítmányi szerepe nincs. Csak névszókra vonatkozik és mindig az előtt a nomen előtt áll, amelyekkel kapcsolatos. Csupán az északi nyelvjárásból ismeretes. (Mellérendelő tagadó mondatok kötőszavaként is szerepel, l. lejjebb.)

É.: *män äyitü, ätä jäný' äyitü* 'a kis leánya, nem a nagy leánya' (VNyj. 33), *jär-mantik ätä taw nē'ilöpäläs* 'mintha nem ő jelent volna meg' (i. m. 31).

β) *tagadó névmással*

A személyre és tárgyra vonatkozó tagadó névmásokról részletesen a NyK. LIII, 210–19 lapjain írtam. Az ott közöltek lényege a következő: a manysi és chanti északi nyelvjárásában vannak névmások előtagjául szolgáló *nē-, nēm-* tagadó partikulák. Ezekben a kutatók egy része a finnugor-indogermán ősrökönység egyik bizonyítékát látta. Volt, aki uráli eredetűnek

tartotta, más az ősi finnugor szókészlethez tartozónak vélte, ismét más közös iráni átvételnek, illetőleg szláv kölcsönszónak tekintette. Új szempontból foglalkozik a kérdéssel KERTÉSZ (Zur Frage der Finnisch-Ugrischen Vereinigung: SUSToim. LXVII, 191 kk.). Szerinte az *n-*, *ń-* hanggal kezdődő tagadó partikulák nemcsak hogy nem tartoznak az ősi finnugor nyelvelemekhez, de még a legrégebbi átvételek közé sem számíthatók. Az oroszból eredezteteti őket a komi és az obi-ugor kivételével. Az utóbbiakat komi jövevényszóknak tartja. Az északi chantiba az északi manysin át került. (Másképp COLL., Iur. Nachlese 3, uő. Iur. Sprachgut 66). A komi szó finnugor eredetét KERTÉSZ azon az alapon vonja kétségbe, hogy a többi rokon nyelv tagadó partikulája sem eredeti. A magyar *nem*, *ne*-ről nem szól. Az obi-ugor tagadó partikulák komi jövevény volta elképzelhető, ha nem is bebizonyított, tekintve, hogy a *nē-*, *nēm-* csak az északi nyelvjárásokban fordul elő, a nyelv terület többi része nem ismeri. (Erről részletesebben alább fogok szólni.) A komi tagadó partikula eredete ismeretlen, mint ahogy bizonytalan a magyar tagadószóé is. Lehetséges, hogy összetartoznak, bár ezt erősen kétségessé teszi az a tény, hogy a többi finnugor nyelvben nem találunk hasonlót; ugyanis az utóbbiakban ezek a partikulák orosz eredetűek, amint azt KERTÉSZ bebizonyította.

Főnt említett cikkem megjelenése óta látott napvilágot HEXENDORF EDIT, „A nyomatékosítás és tagadás mondatbeli összeszövődésének kérdéséhez” c. dolgozata (I. Öszt. Közl. VI, 379—408). Érdekes ötlete szerint a m. *nem* eredetileg 1. személyű igealak lenne, a föltehető uráli nazális kezdetű tagadóige folytatója. A magyar és komi tagadósók, illetve tagadó partikulák uráli eredetének lehetősége kicsiny, mert a szamojéd tagadó ige kezdő nazálisa valószínűleg másodlagos szókezdő (HAJDÚ PÉTER szóbeli közlése; vö. még ugyanő, „A másodlagos szókezdő nazálisok a szamojédban”, NyK. LV, 60—97). Tehát a kérdéses szavakat ez idő szerint bizonytalan eredetűeknek kell tekintenünk.

Vegyük közelebből szemügyre a tagadó névmásokat. Az obi-ugor nyelvekben a tagadó névmások alapja kérdő (határozatlan) névmás. Ehhez járul tagadósító elemként a *nē-*, *nēm-* partikula, mint előtag. De ezekkel csak a manysi északi, a chanti északi és a déli nyelvjárások legészakibbjában, a nizjamiban találkozunk. Tehát a nyelvjárások többsége nem ismeri; egyöntetűséget azonban hiába keresünk ezekben is. Míg a manysi az északi kivételével az indicativusi vagy participiumi tagadószóval tagadósítja a kérdő (határozatlan) névmást, addig a chantiban az északi kivételével a névmáson semmiféle tagadósító elemet nem találunk. A déli és keleti nyelvjárásokban kérdő, határozatlan névmás 'egy'-gyel nyomósítva jelent 'senki'-t, 'semmi'-t a tagadó mondatban. A tagadó névmások (és tagadó határozósók) — tartozzanak bármelyik csoportba a főnt vázoltak közül — mindig tagadó mondatban szerepelnek. Két példám van összesen, amely kivételt jelent: manysi É.: *at xūń vāsśintālsēm?! 'sohasem láttam még?!'* (MUNK. III, 302); chanti É.: *nēməza vndi űantl 'semmit se lát még'* (PÁP., ONyt. 10). Bár a manysi példáról úgy is gondolkodhatunk, hogy az indicativusi tagadószó az állítmányhoz tartozik, a határozószó pedig a tagadó névmások és határozósók elsődleges csoportjába (abba a csoportba, amelyeknek csak a tagadott állítmány ad tagadó értelmet). — A chanti példa *vndi* szava lehet, hogy sajtóhiba *andi* helyett. De elképzelhető az is, hogy *andinak* (PÁPAY fordításában: 'talán, mintha, pedig, is', vö.: ONyt. 31, 42, 101, 129, 130) az *andi* parti-

cipiumi tagadószóhoz való hasonlósága miatt lehet a fenti példában tagadó jelentése. (Az alig használt *andi* a tagadó ige indicativusi alakjából *-i* képzővel képzett igenév [az *-i* képzőről l. SCHÜTZ: NyK. XL, 70]).

Ez a változatosság amellet bizonyít, hogy csak kései szükséglet kívánta a tagadó névmások kialakulását. Ezt mutatja az a kettősség is, melyet a manysi névmások tagadósítására használt indicativusi és participiumi tagadószók használata jelent. Ebből következik, hogy a tagadásnak ez a módja nem lehet eredeti és csak akkor történhetett, amikor a tagadó ige már nem volt ragozható, csupán megmerevedett alakjai éltek. Hogy a tagadó ige alakjaival való tagadósítás nem lehet ősi, bizonyítják a chanti nyelvjárások, ahol ilyen szerkezetű tagadónévmással egyáltalán nem találkozunk. De találunk kérdő, határozatlan vagy vonatkozó névmást minden tagadó és nyomósító elem nélkül tagadó mondatban tagadó jelentésben olyan nyelvjárásokban is, amelyekben különben tagadósított vagy nyomósított névmások is vannak. Ilyenek a manysi északi és nyugati, a chanti északi és keleti nyelvjárásai. Ebből a jelenségből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az obi-ugor nyelvekben eredetileg nem volt kettős tagadás.

A tagadó névmások fejlődésének menetét a következőképpen lehet elképzelni: 1) valamely kérdő (határozatlan) névmás tagadó mondatban tagadó jelentést kapott. Az obi-ugor nyelvekben tehát eredetileg nem volt kettős tagadás. 2) Később a névmás tagadó jellegének hangsúlyozására a chantiban 'egy' számnév, a menysiben pedig a tagadó ige valamely (indicativusi vagy participiumi) alakja járult a névmáshoz. Az utóbbi esetben már megjelent a kettős tagadás. 3) A fejlődés következő fokán a kérdő (határozatlan) névmásokat a *nē-, nēm-* tagadó partikulával tagadósították. — A tagadó határozószók fejlődésének ugyanez a menete. — A népnyelvi gyűjtésekben a tagadó névmások minhárom változata él egymás mellett. Az irodalmi nyelv a *nē-, nēm-*mel ellátott alakokat rögzítette. Így tehát idővel, az irodalmi nyelv mind szélesebb elterjedésével a tagadó névmásoknak ez a formája lesz általánossá.

Ha szétnézünk a rokon nyelvek körében, mindhárom névmásformához találunk hasonló szerkezetet (l. SAL: NyK. LIII, 215—7). A legősibbnek látszó formára példát — amikor nincs tagadó elem a névmáson és csak tagadó mondatban van tagadó jelentése — a mordvinban, a lappban és a szamojédban találunk. *kijak* csak tagadó mondatban jelent 'senki'-t (vö. BUDENZ, Mdynt. 58, PAAS., MdChr. 77 mdE.), *mezejak* tagadó mondatban 'semmi' (WIED., Gr. mdE. 57). A lappban ugyanezt tapasztaljuk. A (wefseni) déli lapp határozatlan névmások *k'ekq'naš, mi'k'naš* tagadó mondatban 'senki' jelentést kapnak (LAGERCR., Sprachl. des Südl. 95). Az északiban is hasonló jelentéssel fordul elő (LAGERCR., Sprachl. des Nordl. 189). A szamojéd ugyanilyen szerkezetet mutat (l. CASTR., Gr. der Sam. Spr. 364—5).

A tagadó névmás mint jelző tagadósítja az alanyt.

M a n y s i. É.: Szo. *nemat tu lη ātim!* 'es ist keinerlei Bewölkung!' (i. h. I, 67), *nemat iqniyū āti* 'kein Eleh ist da' (i. h. I, 202); FL. *nemat pāβl ātim, nemat ūs ātim* '(da) ist kein Dorf, ist keine Stadt' (i. h. I, 73), *nematərsir βitiāl, pη, nematərsir māiāl, pη mān iotyβ a't βēriti* 'Keinerlei Wasserheiligtum, keinerlei Landheiligtum hält es mit uns aus' (i. m. I, 78).

Kel.: K. *ōātina βoqikul tāβnōā nl əl ōāt mə nūi, ōāt kōāli* 'Kein Tier entkommt ihm, (keines) entrinnt (ihm)' (KANN. I, 22).

C h a n t i. É.: *lox uandūil, nēməza nēηxo andəm* 'Ő nézegeti, senki sincs

ott' (PAP., ONyt. 10); Kaz. $\underline{n\bar{e}m\bar{a}l}$ $\underline{\chi\bar{u}l}$ $\underline{\acute{a}nt\bar{o}'m}$ 'никаково рыбы нѣтъ' (KARJ.—TOIV. 579a).

Déli: I. *petnai kem sei ot vérada, ei metsir véra ot vérada* 'Machet nicht so viel Geräusch, wie eine Mücke (macht), thuet nichts (eig.: kein einziges Geschäft)' (PATK., IO. II, 62).

Az alany tagadó névmás

M a n y s i. É.: FL. $\underline{l\bar{o}n\bar{k}\bar{\chi}}$ $\underline{\acute{e}lal}$ $\underline{\beta\bar{a}s}$ \underline{sy} $\underline{\acute{a}tim}$, $\underline{n\bar{e}ma}$ \underline{tr} $\underline{\acute{a}t'}$ \underline{m} 'weiter vorwärts sind gar keine Spuren, ist nichts' (KANN. I, 133).

Ny.: KL. *at-khañkha at ngmsi am-mqsam* 'senki sem gondol én értem (felölem)' (VNYj. 108).

Kel.: K. $\underline{\acute{o}at\bar{i}k\bar{o}n}$ $\underline{\acute{o}at}$ $\underline{n\bar{o}'ri}$ 'keiner will (es)' (KANN. I, 60), $\underline{\beta\bar{i}s}$ $\underline{\chi\bar{o}m}$ $\underline{p\bar{a}uolt}$ $\underline{k\bar{a}lta}$ $\underline{\chi\bar{t}p}$ $\underline{\acute{a}otin\bar{a}rp\bar{e}l}$ $\underline{\acute{a}dot\bar{i}}$ 'der kleine Mann hat gar nichts Juckendes' (i. m. I, 8).

Déli: T. *kháltérem-ást äx-khan ikém* 'a hídon nincs senki' (MUNK. IV, 352), $\underline{\acute{a}-n\bar{e}r}$ $\underline{\acute{a}k}$ 'semmi sincs' (VNYj. 270).

Irod. ny.: *nematbr at nanñi* ['semmi nem látszik'] (ZULOV, Lovintan maħs lovintanut 20).

C h a n t i. É.: *nemaza andam* 'semmi sincs' (PAP., ONyt. 130); Kaz. $\underline{n\bar{e}m\bar{a}l}$ $\underline{\acute{a}nt\bar{o}'m}$ 'инчего нѣтъ' (KARJ.—TOIV. 579a).

Déli: DN. $\underline{t\bar{o}tt}$ ($\underline{\acute{a}}$) \underline{i} $\underline{\chi\bar{o}i\bar{p}e:n}$ $\underline{\acute{a}p\bar{a}m}$ 'siellä ei ole kukaan' (i. m. 9a); K. $\underline{t\bar{o}tt}$ $\underline{\acute{a}}$ $\underline{\chi\bar{o}i\bar{a}}$ $\underline{\acute{a}nt}$ $\underline{\acute{u}t\bar{o}'t}$ 'siellä ei ollut ketään' (PAAS.—DONN. 477); Kr. $\underline{t\bar{o}tt}$ $\underline{\acute{a}}$ $\underline{\chi\bar{o}i\bar{a}}$ $\underline{\acute{a}nt}$ $\underline{\acute{u}t\bar{o}'t}$ 'ua.' (KARJ.—TOIV. 282b).

Kel.: Trj. $\underline{\acute{a}}$ $\underline{m\bar{a}f\bar{a}}$ $\underline{\chi\bar{i}p}$ $\underline{\acute{a}nt\bar{e}'m}$ ['semmi sincs'] (i. m. 498a).

III. A tárgy tagadása

a) *A tárgy igenév,*

tagadása indicativusi tagadószóval

M a n y s i. É.: *at joxtunkwé ngmsitá* 'azt hiszi, hogy nem jön' (VNYj. 31); FL. $\underline{m\bar{a}n}$ $\underline{m\bar{o}la}$ $\underline{\chi}$ $\underline{n\bar{u}m\bar{i}p\bar{o}s}$ $\underline{i\bar{a}g\bar{y}\bar{y}\bar{\beta}n\bar{a}}$ $\underline{\acute{a}ku}$ $\underline{\acute{s}\bar{o}s}$ $\underline{i\bar{o}l\bar{t}\bar{\beta}esa\bar{\beta}}$ \underline{at} $\underline{k\bar{\chi}\bar{o}nt\bar{l}a}$ $\underline{\chi\bar{t}\bar{u}n\bar{k}^{\bar{p}A}}$ 'Das Obere Licht, unser Vater, hat ehedem einmal bestimmt, dass wir keinen Krieg führen dürfen' (KANN. I, 77).

C h a n t i. É.: Ser. $\underline{k\bar{u}s}$ $\underline{\chi\bar{o}tta}$ $\underline{j\bar{o}\chi\bar{e}tl}$, $\underline{\acute{a}nt}$ $\underline{u\bar{j}\bar{o}tta}$ $\underline{w\bar{u}rats\bar{e}}$ ['Bárhová érkezik, (hiába) fáradozott, nem talál (semmit)'] (STEIN., OChr.² 94).

b) *A tárgy névszó,*

tagadása tagadónévmással

M a n y s i. É.: Szo. $\underline{n\bar{e}mat}$ $\underline{m\bar{a}}$ \underline{at} $\underline{\chi\bar{o}n\bar{d}i}$ 'sie ... findet kein Land' (i. m. I, 220); FL. $\underline{n\bar{a}n}$ $\underline{n\bar{e}mat\bar{e}rsir}$ $\underline{\acute{a}nt\bar{e}n}$ $\underline{\acute{u}i}$, $\underline{n\bar{e}mat\bar{e}rsir}$ $\underline{t\bar{o}\chi}$ $\underline{\chi\bar{h}}$ $\underline{\acute{u}i}$ \underline{ul} $\underline{\beta\bar{o}s}$ $\underline{ale\bar{y}n}$ '(dass) du keinerlei Wild mit Hörnern, keinerlei Wild mit Hufen sollst fangen können' (i. m. I, 370).

Ny.: P. $\underline{so\bar{a}t}$ $\underline{t\bar{u}m\bar{p}e\bar{y}l\bar{i}\bar{y}\bar{e}n}$ $\underline{\acute{a}tsi}$ \underline{men} \underline{onts} \underline{at} $\underline{\beta\bar{o}\bar{a}r\bar{e}r\bar{\chi}t}$ 'Deine sieben Kälber bringen (dir) keinen Nutzen' (i. h. I, 25).

C h a n t i. É.: Ser. $\underline{a\bar{n}kem}$ $\underline{n\bar{e}m\bar{a}tt\bar{a}}$ \underline{nur} $\underline{a\bar{n}}$ $\underline{w\bar{e}r\bar{o}s!}$ 'Meine Mutter hat nichts Böses getan!' (STEIN., Ovd. I, 250).

Kel.: Trj. $\underline{\acute{a}}$ $\underline{m\bar{a}f\bar{a}}$ $\underline{w\bar{u}d\bar{r}p}$ $\underline{\acute{a}nt\bar{e}}$ $\underline{\acute{u}}$ $\underline{\acute{a}m}$ 'en tiedä mitään' (KARJ.—TOIV. 7b).

c) *A tárgy tagadónévmás*

M a n y s i. É.: *nēm-χatpā tī̄ tārātāñkwē at lāuwāsem* 'megtiltotta, hogy bárkit is ide bocsássak' [tk. 'senkit ide bocsátani nem rendeltettem'] (MUNK. I, 164), *kwol ūnttuñkwē nē-matēr at χāntē'it* 'semmit sem találnak, mivel házat lehetne építeni' (i. m. I, 72); Szo. *iq̄ls, nēmatēr a'las* 'Er wanderte (und) bekam nichts' (KANN, I, 61); FL. *βāssij nēmātēr a't βāγ* 'er weiss von gar nichts mehr' (i. h. I, 80), *mēn iōt nēmatarš at ōšimēn* 'Wir haben, Ärmster, nichts bei (uns)' (i. h. I, 194).

Ny.: KL. *ul-χāñχā tī̄ ul tārātēn* 'senkit ide ne bocsáss' (MUNK. I, 163).

Kel.: K. *iāyōyā tāri ōātinār ōāt lātts* 'Sie sagte ihren Schwestern nichts' (i. h. I, 115), *sē ml mēna p̄ rīmānā'n, u's ōātinār βal k̄ānān!* 'Geht (denn) auf die schwarze Erde zurück, (aber) rührt nichts mehr an!' (i. m. I, 61).

Déli: T. *āχ-khān ālēñ ā šildnt* '(az erdőben) nem tud semmit sem fogni' (MUNK. IV, 369), *māñ ā-nēr ā kilālsu* 'Mi semmit sem neszeltünk' (i. m. IV, 355).

C h a n t i. É.: Szin. *mā nēmāt at nūmāslēm* 'Ich denke nichts' (STEIN., Ovd. I, 145), *sēnañ ēl sājem tumpijn nēmāti at tajlēm* 'Ausser meinen nissigen Hosen habe ich nichts' (i. m. I, 73).

Déli: I. *ma tau erekte i met en taidam* 'ausser dem Pferde besitze ich nichts' (CASTR. 67); DN. *imēpōijs en uōpēm* 'en tiedä mitään' (KARJ.—TOIV. 9b); Kr. *ə'imatt ant uert* 'ei tee mitään (työtä)' (i. m. 10a).

Kel.: V. *mā mōtālī ət̄ q̄r̄sēm* 'я ничего не дѣлалъ' (i. m. 498a); Vj. *mōtālī'li'p ət̄ q̄r̄sēm* 'et mitään (ole) tehnyt' (i. m. 60b).

IV. A határozó tagadása

1) *Helyhatározók*a) *A határozó névszó,*

tagadása participiumi tagadószóval

M a n y s i. É.: *am Jāni'-paultē, ātā χal-paultē ālē'im* 'én Nagyfaluban, nem Közfaluban lakom' (VNYj. 33), *taw kwolā pujin āli, ātā jā-vātat* 'az ő háza beljebb van a folyótól, nem a folyóparton' (i. m. 17).

β) *A határozó névmással tagadósított névszó, vagy tagadó határozószó*

Helyhatározósók

Hol? kérdésre:

M a n y s i. É.: (MUNK.) *nēm-χot* (VNYj. 15); FL. *nē-mat-χot* (MUNK. II, 125), *at-χottē(mat)* (uo.).

Ny.: KL. (MUNK.) *at-khot* (VNYj. 112).

Kel.: K. (HUNF.) *atichot* (NyK. IX, szój.), (AHLQV.) *ati-got* (235), (MUNK.) *ogti-khot* (VNYj. 200), (KANN.) *ōātikōt* (I, 112).

Irod. ny.: (CSERNY.—CSERNY.-A) *nemhot*, (POMB.) *нэмхот* (153).

C h a n t i. É.: O. (KARJ.—TOIV.) *χōtsā' γōr'ti* 'ei missään' (367a), Kaz. *nēm γōttī, nēmā χōttī* (in vern. sätzen) 'nirgends' (579a).

Déli: Ni. *nēmāittē* 'nirgendshin; nirgends' (uo.); I. (PATK.) *ei met tagana* (tagadó mondatban); DN. (KARJ.—TOIV.) *iχāpān* 'nirgends, -her' (i. m. 9b); *iχāpān* 'nirgendswo, -woher' (i. m. 367b); DT. *ə'iyāpān* 'nirgends, -her' (i. m. 9b); Kr. *ə'ixōtan* (uo.), *ə'ixōtan* (i. m. 367b), *ə'ixōtān* 'nirgendswo, -woher' (in neg. sätzen) (uo.).

Kel.: Trj. *kò'ta'p' ənt'ə* 'nirgendswó' (uo.); V. *màtə tɔɣɪn* (tagadó mondatban) (i. m. 497a).

A manysi-chanti tagadó határozószók előtagjáról ugyanazt mondhatjuk, amit a tagadó névmásokéről (l. NyK. LIII, 210–5). A manysi utótag *χo-névmástó + t* loc. rag. A chanti Kaz. és a déli Ni. alakok nagy mértékben emlékeztetnek a manysi északi alakokra és *-t* locativus ragjukkal eltérnek a többi chanti *-na*, *-n* locativus ragos alakoktól. Az O. *χot'sá' γov'ti* előtagját vö. Kaz. *nēm γō'ísa'* utótagjával. Érdekes, hogy a Kaz.-ban a tagadó névmásoknak nincs előtagja, csak a határozószóknak. A Kel.: Trj. *kò'ta'p'* *p*-vel nyomósított névmási alak. A déli irtisi és a keleti vachi alakok utótagja tkp. loc. ragos névszó, amelyet tagadó névmási jelző előz meg. (Szószerinti jelentése 'valami helyen'.) A tagadó határozószók tagadó mondatban fordulnak elő, éppúgy, mint a tagadó névmások.

Manysi. É.: FL. Ugyanabban a mesében fordul elő a két különböző alak: *at-χottē mat nē minēm nēyēñ sām at ti va'ilēm* 'én sehol semmiféle nő-járó nős vidéket nem ismerek' (MUNK. II, 125), *am nē-mat-χot at vāyēm nē mini nēyēñ sām* 'én sehol sem ismerek valami nőjáró nős vidéket' (uo.).

Kel.: K. *tōn tə ɣəpə'lt ɣətikət ət'pəl tə kə'ələməl'st* 'Hiernach stiegen sie auch nirgends ans Ufer' (KANN. I, 112).

Chanti. Déli: I. *ei met taganā endam* 'ist nirgends' (ПАТК.), *ei met taganā endamet* 'sie sind nirgends' (ПАТК.); Kr. *əiχōtān əntām* 'missään ei ole' (uo.).

Kel.: V. *mà mətə tɔɣɪn əntə uɔl'səm* 'я нигдѣ не былъ' (i. m. 497a).

Honnan? kérdésre:

Manysi. É.: (MUNK.) *nēm-χotəl* (VNYj. 15).

Ny.: KL. (MUNK.) *at-khotəl* (i. m. 112).

Kel.: K. (MUNK.) *oqtī-khwətəl* (i. m. 200).

Chanti. É.: Kaz. (KARJ.—TOIV.) *nēm γō'ísa'*, *nēməɹ χō'ísa'* (in vern. sätzen) 'nirgendsher' (i. m. 579a).

Déli: DN. *ìχāpān* 'nirgends, -her' (i. m. 9b), *ìχχāpān* 'nirgendswó, -woher' (i. m. 367b), DT. *əiχāpān* 'nirgends-, -her' (i. m. 9b), Kr. *əiχōtān* 'nirgendswó, -woher' (in neg. sätzen) (i. m. 367b).

A határozószók előtagjáról ugyanazt mondhatjuk, amit a tagadó névmásokéről (l. NyK. LIII, 210–5). A névmások alapja a manysiban a *χo-névmástó + l* abl. rag. A chantiban a Kaz. kivételével megegyezik a hol? kérdésre felelő tagadó határozószóval.

Manysi. Déli: K. *oqtī-khwətəl at vēsēm* 'ни откуда не получилъ' (VNYj. 200).

Chanti. Déli: DN. *ìχāpān əp əiōttān* 'et mistään löydä' (KARJ.—TOIV. 9b).

Hová? kérdésre:

Manysi. É.: (MUNK.) *nēm-χotəl* (VNYj. 15); Szo. (KANN.) *nēmχottəl* (I, 13); FL. *kχottəl* (tagadó mondatban) (I, 80); L. (MUNK.) *nē-mat-χotəl* (IV, 392).

Ny.: KL. (MUNK.) *at-khotəl* (VNYj. 112).

Kel.: K. (HUNF.) *ati chotəl* (NyK. IX, szój.), (AHLQV.) *atiqōdāl* (12), (MUNK.) *oqtī-khwət* (VNYj. 200).

Déli: T. (MUNK.) *əχ-khot* (IV, 357).

Irod. ny.: (CSERNY. — CSERNY. -A) *nemhottal* (Losum hum), (ZULOV) *nemhot-tal* (Lovintan маһһ lovinтанut 52). (РОМБ.) *нэмхотталъ* (153).

Chanti. É.: O. (KARJ. — TOIV.) *nēmazá'χōs* 'никуда' (579a); Szin. (STEIN.) *χolti* (OVD. I, 91); Kaz. (KARJ. — TOIV.) *nēmχō'Ati, nēmχA'χō'Ati* (in vern. sätzen) 'nirgendshin' (579a).

Déli: DN. (KARJ. — TOIV.) *ι'χ'āpa* 'nirgendswohin' (366b), *ι'χ'āpa* 'nir-gendshin' (9b), *ι'āχ'pā* (9b); DT. *ε'ι'χ'ōtā, ε'ι'χ'ōtāt* 'ua.' (9b); Kr. *ε'ι'χ'ōtā, ε'ι'χ'ōtāt* 'ua.' (uo.).

Kel.: (Csak tagadó mondatban van tagadó jelentésük.) Trj. (KARJ. — TOIV.) *ḷō'ā'fā:na'm* (368a); V. *mātāl'ā* (497a), Vj. *ḷōlāpāp' antz, — ant'i'm,* — *āl'* 'ei mihinkään' (*ḷōlāpā* 'wohin') (367b).

Irod. ny.: (Кассиль) *нэмхотты* (Нагг защитниктан 70).

A hova? kérdésre felelő tagadó határozószók elő- és utótagjáról ugyan- azt mondhatjuk, mint az előző határozószókéről. *χottal* stb. végződésére vö. *alyāl* 'a folyón fölfelé', *jolāl* 'alá' stb. (VNyj. 16). A chantiban csupán a déli alakok -a lativusi ragja ismeretes számomra.

Manysi. É.: Szo. *nēmχōttal at āli'mēs* 'Nirgendswohin (zu gehen) fand er Zeit' (KANN. I, 13); FL. *sār nā.η pō'ikēsēn, ḷχōttāl a't mineyn!* 'Bete du nur, du gehst nirgendshin' (i. m. I, 80); L. *nē-mat-χōtāl at χani* 'semmin (sehová) sem áll meg' (MUNK. IV, 392).

Kel.: K. *oati-khvat vél mēn!* 'никуда не ходи!' (VNyj. 200).

Déli: T. *mānūn tūnlēl āχ-khot ā mūnōñ* 'Nekünk innen nincs hova men-nünk' (MUNK. IV, 357).

Chanti. É.: Szin. *nin in χolti at manlēti* 'Ihr geht jetzt nirgendswohin' (STEIN., OVD. I, 91).

Déli: DN. *ι'χ'āpā' āt mēnā'!* 'alā mene mihinkään'. (KARJ. — TOIV. 9b); Kr. *ε'ι'χ'ōtāt nnt mēntām* ['sehová nem megyek'] (i. m. 367b), *ε'ι'χ'ōtā o't mēnā!* ['sehová ne menj'] (i. m. 9b).

Kel.: Trj. *ḷō'ā'fā:na'm ā'ā mēnā'* 'никуда не иди (i. m. 368a); V. *mātāl'ā āl mēnā'* 'ua.' (i. m. 497a).

Irod. ny.: *Врага нэмхотты тангты тахы антом* 'И некуда деться враг от них' (Кассиль, Нагг защитниктан 70).

2. Időhatározók

A határozó névmással tagadósított névszó, vagy tagadó határozószó.

Manysi. É.: (MUNK.) *nē-mat-χūn* (IV, 415), *at-χūn* (VNyj. 20); Szo. *nēm-χūnt* (I, 33).

Ny.: KL. (MUNK.) *at-khūn* (VNyj. 116); ÉV. (KANN.) *atš kuñ* (FUF. XVII, 68); P. (MUNK.) *ati-khun* (IV, 413), *ati-khūn* (VNyj. 244).

Kel.: K. (HUNF.) *atichun* (NyK. IX, szój.), (AHLQV.) *ati-qun* (19), (MUNK.) *oati-khun* (VNyj. 207), *errā, FK. ira* (tagadó mondatban) (i. m. 208).

Déli: T. (MUNK.) *āχ-khōn* (IV, 345), *āχ-khōn* (VNyj. 280).

Irod. ny.: (CSERNY. — CSERNY. -A) *nemhunt; at hun* (Hurum mojt 28), (ZULOV) *nemhun* (Lovintan маһһ lovinтанut 60), (РОМБ.) *нэмхуньт* (153).

Chanti. É.: (AHLQV.) *nem-χuntta* (27), *nem-χunti* (52), *nem-χundi* (57); Szin. (STEIN.) *wēk* (tagadó mondatban) (OVD. I, 164), *šēma šoχa* (i. m. II, 116).

Déli: I. (PATK.) *ei met-tātna*; DN. (KARJ. — TOIV.) *ι'χun* 'nie' (9a), 'nim-mer' (309b); DT. *ε'ι'χun* 'nimmer' (uo.); Kr. *ε'ι'χw'npa* (9b); K. (PÁP. — MUNK.) *khuntēp*, (PAAS. — DONN.) *ei χw'npā*.

Kel.: J. (PAAS.—DONN.) *kūntàpə*; V. (KARJ.—TOIV.) *mə-tà-lānə*, -*ə* *nə* 'immer; nie (ə)' (1097b). (A kérdőjel törölhető, tagadó mondatban 'nie' a jelentése.)

Irod. ny. (ŽULEV), *nemltə həntə* (Лушты кніга 4), *nemlt purajŋ* (i. m. 31), (KARJER) *neml puran* (Нантə буквар), (*Кассиль*) *немхунты* (Нанг защитникан 5), *веккеша* (i. m. 72).

Időhatározóként a chantiban nemcsak névmási eredetű határozószókat, hanem időt jelentő loc. ragos nomeneket is használnak. Ezeket a szavakat mint jelző, névmás előzi meg. pl. *tātna* idején *ei met tātna* 'soha' (ПАТК.). Az irodalmi nyelvben *nemltə purajŋ*, *neml puran* utótagja időt jelentő orosz eredetű szó loc. raggal ellátva. A chanti déli és keleti névmásokban a *-pa*, *-p* nyomósító.

M a n y s i. É.: Szo. *nēm-χūnt ti χurip porī' at tēlsāli* 'soha ilyes alakú kóro nem terem vala' (MUNK. I, 33), *la'iliñ uj mañs nēn nēmat-χūñ at tēwē* 'lábas állatot vogul nő sohasem eszik' (i. m. IV, 415) *at χūñ vāsšintālsēm?!* 'sohasem láttam még?!' (i. m. III, 302).

Ny.: ÉV. *ieštēn atš kuñ a't pāti* 'niemals nimmt er rücksicht (auf etwas)' (KANN.: FUF. XVII, 68); P. *toni-poglt gti-khun ogt meni pə vuornē* 'Attól fogva sohasem megy többé föl az erdőbe' (MUNK. IV, 413).

Kel.: K. *vuj-añšuxnē ira nōltoχ ogt kogrēχ* 'a medvére sohasem kell esküdni' (VNyj. 208).

Déli: T. *ām āχ-khōn ā jōum ti!* 'én ide sohasem jövök!' (i. m. IV, 345).

Irod. ny.: *man nemhun at jorulev* ['mi soha el nem felejtjük'] (ZUL'OV, Lovintan maħšs lovintanut 60).

Chanti. É.: Szin. *šēma šoχa*, erről STEINITZ azt írja: „Die genaue Bedeuó tung . . . ist schwer zu fassen”. Érdekessége, hogy alakilag nem tagadó mondatban is tagadó jelentése van: „es handelt sich . . . offenbar um eine ganz abgegriffene Redensart” (STEIN., OVD. II, 116). *šēma šoχa lymətliten* 'warum ziehst du nicht mehr an?' (uo.), *nəχ wulilanən šēma šoχa nāwrəltiten* 'warum fährst du nicht mehr mit deinen Renntieren?' (uo.).

wēk 'ewig' < orosz *vek* 'Ewigkeit' (i. m. II, 164). Tagadó mondatban 'soha'. *noχ wēk at ki ll!* 'er steht gar nicht auf' (i. m. I, 164), *moχat. wēk təm iti at olli!* 'An den vorigen Tagen hat er niemals so wie jetzt geschlafen' (i. m. I, 164).

Irod. ny.: *Vana šarat navrem nemltə həntə an vantes* ['Ványa ily sok gyermekét sohasem látott'] (ŽULEV, Лушты кніга 4), *Ruvəŋ muvn tal nemltə purajŋ antom* ['A forró égőv alatt soha sincs tél' (i. m. 31).

Веккеша: В. *фашист тыв ант керыпым* 'Не вернутся сюда богыше фашисти' (*Кассиль*, Нанг защитникан 72).

3. Számhatározósó

M a n y s i. Ny.: AL. *at-mən-ši* 'semennyi, sehány' (VNyj. 162).

4. Állapothatározó

A határozó fosztóképzős névszó.

M a n y s i. É.: *šaritaxttal mini-ke* 'ha füstölés nélkül megy el' (MUNK. IV, 416), *man ləwtalūw, gulā vətal ūs ūntəχats* 'A mi rendeletünk nélkül vége láthatatlan város támadt' (i. m. II, 291).

Ny.: P. *añšertal, kvāštal . . . mən vujət khəntesən* 'Fogatlanul, körömtelenül . . . micsoda állatokat találtál' (i. m. III, 521).

Kel.: K. *vortal pätēp khommē . . . vorēl mīlēn* 'szerencsétlenül járt embernek . . . szerencsét adsz' (i. m. II, 377).

Chanti. É.: *χol-moza amēsl lilli, iēslī* 'meddig ül étlen, szomjan' (PÁP., ONyt. 175).

5. Eredményhatározó

A határozó a participiumi tagadószo ragos alakja.

Manysi. Irod. ny.: *akv lul uj atimēh jēmti* ['egy rossz állat elpusztul (semmivé válik)'] (ZULOV, Lovintan maḥs lovintanut 20). A participiumi tagadószo translativusban áll.

Chanti. A fenti kifejezés nagyon gyakran előfordul. A lativust használják translativusi jelentésben a *ji-* 'werden, anfangen, zu etwas werden, kommen' igével kapcsolatban.

É.: *i χoil antoma jis* 'der Mann wird zu Nichts' (AHLQV. 11), *i-mosajna uās-pōzāxlāl andāmī iēsēt* 'Egyszer csak a réczetajásaik is elfogytak' (PÁP., ONyt. 33); O. *pnā mi* [*ijs*] 'kuoli (ihminen)' (KARJ.—TOIV. 58b); Szin. *mēt jūχēt sōrēm low lāt antuma jis* 'Schliesslich ging auch die Fischreste-Suppe zu Ende' (STEIN., OVD. I, 76); Kaz. *χntō-mā ijs* 'kuoli (ihminen)' (KARJ.—TOIV. 58b); Ser. *šukēn taxaia joχtēm, antoma juwēm otem χotteta* ['A temetőbe megyek halottamat siratni'] (STEIN., OChr.¹ 59).

Déli: K. *tām atā mē iēm atā mē ntā mē iē wēt* 'tämä ihminen, hyvā ihminen, kuoli' (PAAS.—DONN. 2944).

Irod. ny.: "Мунг партияев репынг курык" антома йис, — хоты вохса Ленин Сталинны 'не стало „горново орла нашей партии" — как называл Ленина товарищ Сталин' (Терешкин, Ленин, Сталин 6/80).

6. Módhatározók

a) A határozó igenév,

tagadása indicativusi tagadószoval

Manysi. É.: *an-maniñ at-ke χōntnē-mūs χōltawē* 'Ha pedig úgy mutatja [az istenke], hogy nem találja meg' (MUNK. IV, 411).

Chanti. É.: *seuēn oχ ant madalna, lōχrēn χuī tēlāl ant madalna landēn* 'As mal iorna il-sayēs 'hajfonatos fejedarábját nem adván; pánczélós férfi öltözetét nem adván, a táplálékos Ob mély örvényébe ugrott' (PÁP., ONyt. 136), *iirēn igi and oštī euēlt χondā!* 'öreg apád tudtán kívül fuss el!' (i. m. 161); Szin. *at lāwēsman rōman wōš lūχa jōχ pōriliti taxaia joχtēsēmēn* 'Unerwartet kamen wir plötzlich nach wošlūχ an die Opferstätte der Leute' (STEIN., OVD. I, 54).

Déli: I. *χun mettāt najivet toguī ent uimen vankmōt* 'wenn irgend eine von ihnen unbemerkt aus dem Feuer fortkriecht' (PATK.—FUCHS 224).

b) A határozó névmással tagadósított névszó, vagy tagadó határozószo

Manysi. É.: (MUNK.) *nēm-χotēm* (VNyj. 24), *nē-mat-sirēl* (I, 70).

Ny.: KL. (MUNK.) *nē-mat ūrēl* (I, 163), *at-khum, at-khumlē* (VNyj. 118); P. *ātē-khum, at-khumlē* (i. m. 246).

Irod. ny.: (Ромб.) *нэмхотми сирыл, нэмхотмус* (153).

Chanti. É.: (PÁP.) *nēmēza-sirna* (ONyt. 25); Szin. (STEIN.) *nēmliē sirn* (OVD. I, 74).

M a n y s i. É.: *nēm-χotēm at tai* 'никакъ нельзя' (VNYj. 24), *tīlnēl nē-mat-sirēl liliānūw at nē'ūle'it* 'egyébként semmilyen módon életünk meg nem menekül' (MUNK. I, 70.)

Ny.: KL. *ēlēm-χglēs nē-mat ūrēl tan at vēritēnūw* 'ember semmi szerrel nem bírna ki velük' (i. m. I, 163); P. *ātē-khum at šēlēm vāruχ* 'sehogy sem tudom megcsinálni' (VNYj. 246), *at-khumlē varne oqmēlēm ātim* 'sehogy sincs módomban megcsinálni' (uo.).

C h a n t i. É.: *nēmōza-sirna ant rayəl tādā tōjda!* 'Sehoggyse lehet itt tartani' (PÁP., ONyt. 25); Szin. *pilip iki si kēm si tārēm ās kēw χorpi nēmłti sirn wura at ēsələl* 'Der Philipp-Alte [hartnäckig] wie ein Ob-Stein, gibt nicht irgendwie nach' (STEIN., ÖVd. I, 74).

7. Tagadó ok- és célhatározószó

M a n y s i. Ny.: AL. *at-māruχ* 'semmiért' (VNYj. 162).

8. Egyéb határozók

Az alábbi határozókat (képes helyhatározó, részes határozó, eredethatározó, állandó határozó) nem tárgyalom külön. Mindegyiket tagadó névmások ragos vagy névutós alakjával fejezik ki.

M a n y s i. Ny.: AL. *āt kanna at pil'i* 'er fürchtet sich vor niemand' (LIIM.: SUSAik. LVII₁, 40, KANN. mscr.).

Kel.: K. *oqti-khwgnē oqt khwašwē* 'senki sem tudja' (MUNK. IV, 378), *ōātinğrñā ōāt kånβ* 'nichts bleibt an ihm haften' (KANN. I, 108).

Déli: T. *ām āχ-khgnēl ā pilāntēm* 'Én senkitől sem félek' (MUNK. IV, 349).

C h a n t i. É.: Ser. *tānkə wētta nēmχoχatna ant ūnłltesijəm* ['mókust ölni senkitől nem tanultam'] (STEIN., OChr.¹ 48).

Déli: DN. *χōjōpē-nēu(ə) epł pōttā'm* 'en pelkää ketään' (KARJ.—TOIV. 9a); Kr. *χōjōjātinz mān ant pōttām* 'en ketään pelkää' (i. m. 282b).

Irod. ny.: *Muη muvev nemhojata an matev* ['Hazánkat senkinek nem adjuk'] (KARJER, Хант bukvar 47), *нэмотты эвйтт ант патл* 'У ничего не боится' (Кассиль,, Ханг защитниктан 42).

V. A jelző tagadása

a) *A jelző-verbum finitum,*

tagadása indicativusi tagadószóval

C h a n t i. É.: *tām ānd ūāntlēm lāβat moy-suη lāβat tārēn χāimāl* 'Ezt a nem láttam (tkp. látom) hét földszöveget hét vész érte' (ZSIRAI, OH. I, 309), *tām ānd ūāntlēli lāβat moy-suη lāβat tārēn χāimāl* 'Ezen a nem látta (tkp. nem látja) hét földszöveget hét vésze érte helyen' (i. m. I, 347).

b) *A jelző igenév,*

tagadása indicativusi tagadószóval

M a n y s i. É.: *am at vānē ūj mā'ēs at χasné ūj mā'ēs* 'Én tudatlan állat lételem, tapasztalatlan állat lételemre' (MUNK. III, 264), *at vēritēm χum kwālyā tālmatēs* 'annak, a ki nem bírta ki, a kötele elszakadt' (i. m. I, 72).

C h a n t i. É.: *sēmna an' nīda eχəl ol* 'szemmel nem látható leánya van' (PÁP., ONyt. 115), *kēzi ant tōiēm χui kēzi ūis* 'kinek szablyája nem volt, szab-

lyát vett' (i. m. 143); Szin. *si jāsəŋ ow ɔləŋ pilip iki ət űjətti x̄ū iti nox lɔjəs* 'Auf diese Worte hin stand der owoləŋ'er Philipp-Alte wie ein nichts wissender Mann auf' (STEIN., Ovd. I, 60), *nox l̄ymətti ət t̄epəm soxlal lipasa ponəmət* 'Die Sachen die [dem Flussalten] anzuziehen nicht mehr Platz war¹, sind frei [auf die Erde] hingelegt' (¹'Die anzuziehen nicht daraufgegangenen Sachen') (i. m. I, 56); Ser. *ātəŋa ǵn't kälttə jiren j̄ətn kätte, j̄ətn ǵn't kälttə jiren ātəŋa kätte!* 'Dein am Morgen nicht empfangenes Opfer empfangе am Abend, dein am Abend nicht empfangenes Opfer empfangе am Morgen!' (i. m. I, 263).

Déli: I. *x̄ūdəndem kem ər igeja j̄ink-x̄ut t̄ed̄əŋ aitta, ǵar-taš t̄ed̄əŋ aitta, ent x̄ūdəndem kem ər igeja p̄ətteda j̄ānk* 'jeder von den zahlreichen Männern, die zugehört haben, möge in Überfluss Fisch erbeuten, möge reichlich Pelzwerk erbeuten; allen den zahlreichen Männern, die nicht zugehört haben, (möge) ein Nagel in die Ohren (geschlagen werden)' (PATK.—FUCHS 207).

Irod. ny.: *ant taptəm tovt j̄əhtəm h̄ə tujta kirta parts̄əte.* ['Megparancsolta, hogy a meg nem etetett lovakat a vendég szánjába fogják be'] (STEIN., OChr². 115).

b₁) *A jelző kurt-, önmagában is tagadó jelentésű ige igenévi alakja*

Chanti. É.: *tinəl kurp̄əm űyey-əyi s̄ivi uòlt̄al* 'menyasszonyi díját nem győzte leánytestvérünk van ím' (ZSIRAI, OH. II, 123).

c) *A jelző fosztóképzős névszó*

Manysi. É.: *josə-nol laptal pa' ur kinse'im* 'hótalp orra, melyre föl nem emelkedett, oly sűrű hegyvidéket keresek' (MUNK. III, 94), *ta'ıntettal pajpk̄ən t̄ul ta'ıntapt̄aln!* 'telhetetlen „puttonyodat" abból töltsd tele!' (i. m. III, 18); Szo. *surm̄ə x̄ənt̄al k̄ēerk̄öl kib̄ert űnl̄əyn* 'in einer eisernen Hütte, in der man kein Rauchloch findet, sitzest du' (KANN. I, 265).

Ny.: KL. *poǵn̄ktal n̄urmn̄ə joxt̄ən* 'egy szeméttelen réthez fogsz érkezni' (MUNK. IV, 161).

Kel.: K. *kh̄əm m̄āsilit̄t̄al r̄əšwiñ t̄gul̄əl m̄äst̄əus* 'férfitől soha föl nem öltött selyemruhával öltöztették föl' (i. m. IV, 253), *gole joxt̄al űs t̄ēləs* 'vége érhetetlen város támadt' (i. m. I, 172), *kuānt̄ō' l̄ t̄ē'pk̄əlt̄əp k̄əm* 'Mann mit unerschöpflichen Speisekasten (?)' (KANN. I, 303).

Irod. ny.: *Ман павлуѣт нѣпактал хотна атим* 'в нашем селѣ нѣт неграмотных' (Ромб., Русско-мансийский словарь 152), *элмхолас ѣт олунгкѣе хастал хотна* 'невѣжа' (i. m. 149).

Chanti. É.: *p̄ātla j̄əŋ'kpi s̄ārəs sop̄p̄-ussəl* 'A be nem fagyó vizű tengert átúszták' (PÁP., ONyt. 62), *s̄emli-boll̄i əs̄n̄i kur̄əŋ-sir ǵajna ǵānn̄i l̄ž̄ātsa* 'A süket-vak medvét a lábas állatok királylá tették' (PÁP., ONyt. 78).

A mondatértékű tagadószó

Mondatértékű tagadószóként participiumi tagadószót alkalmaznak manysiban, chantiban egyaránt. Az előbbiben idegen eredetű tagadószót is találunk. A mondatértékű tagadószó állhat a hozzátartozó mondat előtt vagy után feleletképpen, tagadó vagy állító mondattal kapcsolatban.

Manysi. A következőkben először a manysinak tatár eredetű, csak a pelimiben és a kondaiban előforduló mondatértékű tagadószaváról szölok. Alakjainak felsorolása és a róla szóló irodalom bemutatása nem tagadó igei eredete miatt történik most.

Ny.: P. (MUNK.) *tuma* (VNyj. 248), (KANN. *tu'ma* (FUF. XVII, 211).
Kel.: K. (HUNF.) *toma* (NyK. IX, szój.), (AHLQV.) *toma* (14), (MUNK.)
tamē (II, 223), (KANN.) *tam* (I, 124), AK. *tāmə* (FUF. XVII, 211); FK. *tāmə*;
KK. *tām*, *tāmə* (uo.).

HUNFALVY a *toma* tagadó jelentését a *-ma* szótagban keresi, tekintve, hogy *-ma*, *-mā* tagadó igeképző a törökben (NyK. IX, 42). KALLÓS a magyar *tagad* és a mdM *ta-* tagadó ige tövével egyeztetni (Nyr. XXIX, 338—9). Érdekes megemlíteni, hogy AHLQVIST vogul szójegyzékében a következőket találjuk: „*toma, tomo* 'verkürzt von *antoma*, nein'” (SUSToim. II.). MUNKÁCSI és KANNISTO tatárnak tartja és a tobolszki tatár *tuma* szóval veti egybe (FUF. XVII. 221). Ez a vélemény valószínűnek látszik.

Használatára nézve megállapíthatjuk, hogy csak tagadó felelet esetén alkalmazzák. Ellentétben a többi nyelvjárással, ahol a tagadó feleletkor szereplő mondatértékű tagadószó megegyezik a közös alanyú összevont mondatokban tagadólag ismétlődő állítmány helyett használt mondatértékű tagadószóval. A pelimi és a kondai nyelvjárásokban tehát nem azonos a kettő, mert az előbbi esetben a fent említett tatár eredetű jövevényszót, az utóbbi esetben a tagadó ige igenévi alakját találjuk.

É.: *ātīm, sōl pūwvəsi* 'Óh nem, igazán meg vannak fogva' (MUNK. II, 12), *masxatim? āti?* 'Fel van öltözködve? Nem?' (i. m. IV, 172), *at!* — *lāwi āmp* 'Nem!' szól az eb' (i. m. I, 164); Szig. *Atim, ātim!* 'Óh nem, óh nem!' (i. m. II, 426); Szo. *ātīm, āyi cbe, am iju-n ḡlḡḡu cβ at ḡōββi* 'Nein Töchterchen, es geziemt sich nicht für mich, zu Hause zu sein' (KANN. I, 223), *ātīm mōšne!* *iō-maša'cu ūlilē ln!* 'Nein, Mōš-Frau! Liebkose mich schön!' (KANN. I, 242); FL. *ātīm, apiy kβ ātim, am nā's mōβbalālym* 'Nein, Töchterchen, nein, ich scherze nur' (i. m. I, 199), *āt, mān numipōs iāγγyβnā tōkχ at laββesaβ* 'Nein, das Obere Licht, unser Vater, hat uns das nicht erlaubt' (i. m. I, 74).

Ny.: KL. *šuorpmē māt khwḡsāt at ālāslēn? oḡtā!* 'a jávort nem valami messze ölted? nem?' (VNyj. 121).

Kel.: K. *tī, tī, toma* (AHLQV. 14), *ta'mə, lḡāβi, om mənə'm* 'Nein, sagt er, ich gehe' (KANN. I, 101).

Déli: T. *āk!* — *lānt āsrđil* 'Nem! — mond a sárkány' (MUNK. IV, 353), *titi khunāl kitāntiu?* ('ezt hogy hívják?') *khanšantnē nēl* ('irótok'); ... *āki!* 'ej nem (t. i. nem úgy hívják)!' (VNyj. 286), *āk, in teime'ūβ* 'Nein, jetzt essen wir' (KANN. I, 128).

Irod. ny.: *Ati*, — *akvate lavs* 'Nem, — mondta az anyja' (CSERNY., Lovintane маѣс kniga 33).

Ch a n t i. É.: O. *nōmən laidi pām ār, mola iln ḡoidi pām ār?* — *andām!* *iln ḡoidi pām ār* 'a fönnálló fű a több, vagy a lennfekvő fű a több? — Nem a'! a lennfekvő fű a több' (PÁP., ONyt. 12); Szin. *anta, imel i jel obəl at ūjetti ḡojat jukana* 'Nein, die Frau schläft immer weiter wie ein nichts wissender Mensch' (STEIN., OVd. I, 105), *anta, si ḡyn ḡūlati, in ḡōpemn i jel ḡmāsi!* 'Nein, wann hat man das gehört, das Boot da steht immerfort still!' (i. m. I, 78).

Déli: I. *Inda, ei jinet oḡ! miget oḡ punzēdem* 'Nein, ich ergründe den Abgrund (eig.: die Mündung) des Wassers und der Erde' (PATK., IO. II, 110).

Irod. ny.: *Анто́м — вохса́р лопы́т* ['Nem, — mondja a róka'] (Хватай — Муха, Букварь 135).

A mondatértékű tagadószó után tagadó mondat áll, mintegy a tagadó felelet megerősítéséül.

Manysi. É.: *atim... am at mine'im* 'nem... én nem megyek' (MUNK. II, 302), *Ātim, tox ul lāwān!* 'Nem, úgy ne mondjátok!' (i. m. I, 9).

Ny.: KL *at jium, ogt* 'nem jövök, nem' (VNYj. 121); P. *tuma, at mineim* 'nem, nem megyek' (i. m. 248), *tu'mā, a't mineym* 'nein, ich gehe nicht' (KANN. FUF. XVII, 211), *tu'mā, oātšim* 'nein, es gibt nicht' (uo.).

Kel.: FK. *tamē, at tēm* 'Nem, nem eszem' (MUNK. I, 168); AK. *tamē kāsēm!* — *lāwi — om ogt mēnam* 'Óh nem öcsém! — mond — én nem megyek' (i. m. II, 223); *nān tāt ò'lsən? tā'mə, āo't olsəm* 'warst du dort? nein, ich war nicht' (KANN.: FUF. XVII, 211); K. *to-khotel ogt āšletān? tamē, ogt āšletam* 'ma nem dolgozol? nem, nem dolgozom' (VNYj. 220), *tamē! loāβi. nāγ iā tlən olnāšōβ oātī!* 'Nei-ein! sagt er. Mit dir kann man nicht sein' (KANN 187, B.; *tāmā* i. m. 186, A.).

Déli. T. *āk! ām nōūnmi il ā tārtilem* 'Nem! Én tégedet nem bocsátlak el' (MUNK. IV, 345), *tou jānt, intēm āk?* 'jön-e ő, vagy pedig nem?', *āk, ā jānt* 'nem, nem jön' (VNYj. 286).

Irod. ny.: *Ati, at huli* ['Nem, nem marad'] (CSERNY., Lovintane maḥḥs kniga 89), *naḥ johteḥn? aḥi — at johteḥum* ('Te jössz-e? Nem, nem megyek') (CSERNY. 187).

Akkor is a mondatértékű tagadósztót használják, „ha közös alanyú összevont mondatokban az egyiknek állító igéje a másikban tagadólag ismétlődne, de el van hallgatva” (VNYj. 32). A mondatértékű tagadószó a pelimi és a kondai nyelvjárásban — mint már említettem — ilyen esetekben nem azonos a tagadó feleletkor használt szóval. Ugyanis ez utóbbi esetben tatár jövevényszó, előbbiben pedig a finnugor eredetű tagadó ige igenévi alakja. Az összes többi nyelvjárásban a kettő megegyezik.

Manysi. É.: *tā xum joxti, tā xum at* 'némely ember jön, más nem' (VNYj. 15), *āpēr xāse'in, man aḥi?* 'értesz-e a fortélyhoz, vagy nem?' (MUNK. II, 123); FL. *ta k xānsaḥ nēnšatsatīi'n ēri man ātim?* 'Ist (euch) jene eure bunte gelte Renntierkuh nőtig oder nicht?' (KANN. I, 105).

Ny.: KL. [*tē*] *nqwi, tē ogt* 'mozog is, nem is' (MUNK. IV, 312), *tē nuñen unēlpā tul-šup nqwi, mən ogt?* 'ez a főnnt ülő felhódarab mozog-e vagy nem?' (VNYj. 121); ÉV. *tāβ joxōts al ūōt?* 'ist er gekommen oder nicht?' (KANN.; FUF. XVII, 51); P. *Khāis kiššēp khq arāšī, mən ogt?* 'van-e Khaisznak keresője, avagy nincs?' (VNYj. 249).

Kel.: K. *joxtilēn-kēt: joxtilēn, ogti-kēt: ogti* 'ha utóléred: utóléred, ha nem: nem' (VNYj. 213), *tey kbānā'ipi li oātī?* 'Wird er frei, oder nicht?' (KANN. I, 124), *tō rəm po'iertskāt, kō'ālt kōtl āku tē māyāmennē joxtimēn āmn oātī?* 'Wenn Gott (es) gestattet, kommen wir am morgigen Tag auf diesen unseren nämlichen Platz, oder nicht?' (i. m. I, 30).

Déli. T. *sgnātaxtglēm... noñghāil toulāluñ šilāntēm-entām āk* 'Megpróbálok... fölfelé röpülni tudok-e, vagy nem?' (MUNK. IV, 361), *tā khātēl šāwran-tēn-li, āli āk?* 'kaszálsz-e ma, avagy nem?' (VNYj. 288); TJ. *kōv' elā āk?* 'schläft er oder nicht?' (KANN.: FUF. XVII, 51).

Irod. ny.: *jemti man aḥi* ['lesz vagy nem'] (CSERNY., Lovintane maḥḥs kniga 22) *Tom usyngkve rovu maḥ amu?* ['Ott leszállni szabad vagy nem?'] (Папанин, Полюст 10).

Chanti. É.: O. *lou mola laḥēndi'l, mola andām* 'ő eszik is, meg nem is' (PAP., ONyt. 33); Szin. *tūp nāj pāla jis muj antym* 'Die Sonne war kaum hoch gekommen oder nicht' (STEIN., OVD. I, 61) *saḥen jētšēs muj antym — ti*

tuuvi! 'Ob dein Rock fertig geworden ist oder nicht — bring ihn hierher!' (i. m. I, 127).

Déli: Kr. *neŋxäjä:t tötts üt(a) entä* 'oliko siellä nainen vai ei' (KARJ. — TOIV. 577a).

A mondatértékű tagadószó kicsinyítő képzőt is fölvehet a kedveskedés kifejezésére.

M a n y s i. É.: *nañ qñsé'in?* — *atimakwé* 'van-e kenyered? — nincs édesem' (VNyj. 32).

C h a n t i. É.: *andòmijè!* 'Nem a, kedves!' (PÁP., OM. 36).

Mellérendelő összetett mondatok tagadása

a) M a n y s i. A mellérendelő mondatok tagadó kötőszavai a különböző nyelvjárásokban nem egységesek. A manysi északi és nyugati nyelvjárásaiban a tagadó ige egyik igenévi alakja É.: *ātā*, Ny.: P. *atē* használatos a 'sem . . . sem' kifejezésére. A keleti és déli nyelvjárásokban orosz eredetű kötőszót találunk: Kel.: K. (MUNK.) *ne — ne* 'sem — sem' (VNyj. 213). Déli: T. (MUNK.) *ni — ni* 'ua.' (i. m. 286).

É.: *ātā sūp, ātā nelm* 'sem szája, sem nyelve' (MUNK. III, 415), *nañ atā itī qntēs vārilāsēn, atā xētēl qntēs vārilāsēn, atā kātā qntētālsēn, atā la'īlā qntētāl-sēn* 'te neki sem éjjeli segítséget nem nyujtottál (tettél), sem nappali segítséget nem nyujtottál; sem a kezét nem támogattad, sem a lábát nem támogattad' (i. m. IV, 32).

Kettős tagadás is előfordul: *ātā qln, atā tēn'-ut at qñsi* 'sem pénze, sem' ennivalója nincs' (VNyj. 33).

Ny.: P. *am paltēm atē sū'ir, atē lū, atē-khqn q'tim* 'én nálam sem téhen, sem ló, semmi sincs' (VNyj. 248).

Kel.: K. *nē os, nē squr, oqti-nār at añsi* 'sem juha, sem tehene, semmije sincsen' (i. m. 213).

Déli: T. *tāu-poltit ni niti, ni ovi puwi ikem* 'ő neki sem felesége, sem gyermeke sincsen' (i. m. 286—87).

Irod. ny.: Миннэ лёнхувт атэ лаглынг уй васув, атэ товлынг уй васув 'По пути мы не встретили ни зверя, ни птицы' (Ромб., Русско-мансийский словарь 66).

C h a n t i. Tagadó igei eredetű kötőszót nem találtam. Az említett mondatok kötőszó nélkül kapcsolódnak. Csak egy déli nyelvjárásból idézhetek a manysihoz hasonlóan orosz eredetű kötőszót. Déli: DN. *ne — ne* 'ни — ни | weder — noch' (KARJ. — TOIV. 599a).

É.: *ijāel-igi qtl ānt uizēsl xātl ānt uizēsl* 'A bátyja-öreg éjjel sem pihen, nappal sem pihen' (PÁP., OM. 119).

Déli: I. *xūdindemen cuté, tapir ent noxtetāi, pūm ent noxtetāi* 'Er horcht, wie sie schreiten: weder der Waldschutt bewegt sich, noch ein Hälmschen bewegt sich' (PATK., IO. II, 62).

b) M a n y s i. Enklitikus partikula összetett mondatban *-pél . . . -pél* 'is . . . is', illetőleg tagadó mondatban 'sem . . . sem' (VNyj. 216).

Kel.: K. *khqñsilem-pél oqt loqtam, oqt khqñsilem-pél oqt loattam!* 'Úgy sem mondom még neked, ha tudom, úgy sem mondom, ha nem tudom' (MUNK. II, 226) *šəm mēm, šəm βānyəm qñ rō'šnə pəl āt kə'šβə, mōāñšnə pəl āt kə'šβə* 'Mein liebliches Land, meinen lieblichen Wald kennt jetzt weder ein Russe, noch kennt es ein Wogule' (KANN. I, 309).

A tagadás nyomósítása és enyhítése

A tagadás nyomósítására szolgálhatnak mutatónévmások, határozószók, enklitikus partikulák.

a) *Mutatónévmások**indicativusi tagadószo mellett*

M a n y s i. A mutatónévmások helye az indicativusi tagadószo és a tagadott állítmány között van, affirmatív mondatokban is megelőzik az állítmányt. Használatuk gyakori.

É.: *tōnān tēl at ti jis* 'úgy látszik azért nem jött' (VNyj. 34, [REG.]), *tōnt at-tē pilsēn* 'akkor im nem féltél' (MUNK. IV, 254); Szo. *ānma lη tō-nā at ti tāyata'βe, iō-li mā nu'pəl tā-ja nānēi* 'Sieh, darum wird sie dann nicht (dahin) gelassen, (weil) man hindurch in das untere Land sieht' (KANN. I, 224), *šā-ān tu'β a't ti' tāyata'βen* 'Die Mutter lässt dich ja nicht dorthin (i. m. 224); FL. *a m kχōt pišym nān a't tā: tōryamtaš LN* 'Du hast ... meine sechs Künste nun nicht verstanden' (i. m. I, 85).

Ny.: P. *at tē tēštēs* 'Im nem volt bátorsága' (MUNK. III, 523).

Kel.: K. *sāot ēl sāot iōnēpn(ə) āo't t(ə) tōβl's* 'An sieben Jahren fehlten noch sieben Monate' (KANN. I, 4), *oχ l[raβ]i pōβšiškum ā't tā pōmantaslēm* 'O, sagt er, meinem lieben Sohne habe ich nicht (genügend) befohlen' (i. m. I, 54).

Irod. ny.: *Am sis tanum nujuŋkwe at ta vermum* ['Ēn hátinam lenyúzni bizony nem vagyok képes'] (ŠERN.—ŠERN.-A, Hurum mojt 11).

Feltételes tagadó mellékmondatok főmondatait gyakran nyomósítják mutatónévmással. Az indicativusi tagadószo helye a névmás előtt van, ugyanis a névmás affirmatív mondatban megelőzi az állítmányt, pl. ms. É.: Szo. *šānēn pu'ββeskēe ta' pu'ββes* 'Wenn seine Mutter ihn gefangen hat, so hat sie ihn gefangen' (KANN. I, 232).

M a n y s i. É.: *at-ke χāntiāyēn: at ta χāntiāyēn* 'ha pedig nem találod: hát nem találod' (MUNK. I, 27); Szo. *li'lingēe ne'γli, ta' ne'γli, atkēe ne'γli, a't ta' ne'γli* 'Wenn dein Leben verschont bleibt, dann bleibt es verschont, wenn es nicht verschont bleibt, dann bleibt es nicht verschont' (KANN. I, 140), *ūyālnācēe, ta' ūyāln, atkēe ūyāln, a't ta' ūyāln* 'Wenn du schonst, so schonst du, wenn du nicht schonst, dann schonst du nicht' (i. m. I, 272).

b) *Határozószók*a) *indicativusi tagadószo mellett*

A határozószók általában közvetlenül a tagadó szerkezet előtt állnak.

M a n y s i. É.: *a kwāi' at soxtēmlē* 'egyre nem csillapodik' (MUNK. II, 15); Szo. *ā'kβā'γ at βāyte* 'sie weiss es gar nicht' (KANN. I, 215); FL. *tāβ ā'kβā'γ a't nōumāti* 'sie macht gar keine Bewegung' (i. m. I, 206).

a kw-m ū s at va'itēn 'ők teljességgel nem tudják' (MUNK. I, 33), *a kw-m ū s at alχatili* 'semmikép se hagyja magát megöletni' (i. m. II, 202); Szo. *ān nō'χχardim ā'γi nu'pəl ā'ku m ū z at pō'tertēy* 'Zu dem hinaufgezogenen Mädchen sprechen sie überhaupt nicht' (KANN. I, 222).

taw ne s s at nūwēmtāli 'ő még csak meg sem mozdul' (MUNK. II, 85).

MUNKÁCSI (VNyj. 35) szerint *ū s* 'szintén, megint, még, is', tagadószóval 'sem' jelentésű: *taw ū s at jiw* 'ő sem jön' (uo.); FL. *tāβ ō s a't nōumāti* 'sie macht wieder keine Bewegung' (KANN. I, 206).

Szo. *am sār at pattaβai šum* 'Mir Kerlchen geschieht ja nichts' (i. m. I, 144), *sār ānum at pētē ln* 'Du wirst mich aber nicht zum Kochen legen' (i. m. I, 145).

vāssi χāntī at lapē im 'Többé haddá föl nem kerekedem' (MUNK. II, 6); Szo. *βāssi γ at pōtērvī pōrnē nu pēl* 'Er spricht garnicht zu der Por-Frau' (KANN. I, 212), *alnenōmt at pa vi βāssi γ* 'der Tötungsplan taugt [gefällt ihr] gar nicht (i. m. I, 210).

Szo. *am βōs at ti minēym* 'Ich fahre doch nicht' (i. m. I, 235).

Ny.: A KL. nyelvjárásban az É. *ḡs* megfelelője -és, l. az enklitikus partikulák között. P. *vuj-anšux til ōs at tēštēs* 'Az „állat-öreg”-nek ismét nem volt bátorsága őt megtámadni' (MUNK. III, 523).

Kel.: Az É. *ḡs* megfelelője a K. nyelvjárásban MUNK. *ūs* 'FK. *ōs* 'még, ismét', KANN. K. *ūs*, *u's*. MUNKÁCSI szerint tagadómondatban 'mégsem' jelentésű (VNYj. 216). Az általa fölhozott példában *tāu lōn khom*, *ōmnān us at kogrēx* 'ő ugyan jó ember, nekem még sem kell' (uo.) valóban az, de a következőkben csak egyszerű nyomósító: *tāu ūs tēt at ōls* 'ő még nem volt itt' (i. m. 208), *tōtā mēt u's ōā't ōlman* 'An diesem Platz bleiben wir nicht weiter' (KANN. I, 111), *u's lūl leŋkē nl ōā't kēl βōs* 'Kein Böses Wort hörte man nunmehr von ihnen' (i. m. 61).

Déli: T. *uχ-vail ā khašant mānšišis* 'éppenséggel nem tud vogulúl' (VNYj. 284).

Az északi *ḡs* megfelelőjére csak összetételben bukkantam: *in-ḡs* 'még most' (VNYj. 282). *tāu in-gs ā jis* 'ő még most sem jött' (uo.).

Irod. ny.: *Ta poram anum ju-minungekve vascy z am rovi* ['Akkor nekünk visszamenni többé nem szabad'] (Папанин, Полюст 64).

Ch a n t i. É.: Szin. *isa jama at jil* 'immer noch wird sie nicht gesund' (STEIN., OVD. I, 156).

nēš 'also, (mit Negation) auch, sogar' (i. m. II, 175, Szin., Ser.).

A többi nyomósító határozószót l. FAZEKAS i. m. 39–40.

β) imperativusi tagadószó mellett

M a n y s i. É.: *ti māt vāssi ul osš aji* 'e helyen vizet többé sohase igyék' (MUNK. II, 180); Szo. *ēlm χōlas iisē tōjam nō tērtōjam χōlne nu'z βāssi γ iāl pη šācu ul βāreen!* 'bis zum Ablauf der Lebenszeit, der Daseinszeit des Menschen mach mehr keine heilige Feuerflut!' (KANN. I, 14), *βāssi γ iōl ul ūnttē ln* 'Stelle sie gar nicht auf den Boden' (i. m. I, 248); FL. *βāssi γ ēlal ul minēn!* 'Fahrt gar nicht weiter' (i. m. I, 196), *nāη ānum βāssi γ ul saβatē ln!* 'quäle du mich nicht mehr!' (i. m. 277).

Szo. *sā k ul rōxtēn!* 'erschreckt nicht sehr' (i. m. I, 332), *χūimālne χūi sāηci sā k ul χūi' meen!* 'Wie eine erschreckende scheue Trauerente erschrick nicht sehr!' (i. m. I, 348).

γ) participiumi tagadószók mellett

M a n y s i. É.: *ti-kwoss ūrē im*, *akwāi' ātim* 'akárhogy várom, egyre nem jön meg (nincsen)' (MUNK. IV, 200); Szo. *ta kō'z kinsi, āšē ā kβā γ āti* 'wie er auch sucht, ist sein Vater gar nicht (dort)' (KANN. I, 14) *ān' ik ā kβā γ ātim* 'Der Mann ist überhaupt nicht da' (i. m. 216).

ākūā-ēkwā akw'-mūs ātim 'nénje-asszony nincs sehöl' (MUNK. I, 16).

Szo. *χū'mi de ās ātim* 'Ihr Mann ist immer noch nicht da' (KANN. I, 243).

tēlātū ātim vāssi 'Többé semmi köze hozzá' (MUNK. II, 98); FL. *lōkēχ ēlal βāš.γ ātim* 'weiter vorwärts sind gar keine Spuren' (KANN. I, 133).

Chanti. A tagadás erősítésére szolgáló nyomósítószókat (határozószókat stb.) FAZEKAS részletesen bemutatja (i. m. 39). A teljesség kedvéért néhányat mégis felsorolok.

É.: *sai azàt andàm* 'semmi nesz sincs' (PÁP., ONyt. 93).

min oldëman toγàina než nëηχοί andàm 'mióta [csak] vagyunk, még [csak] ember sincs' (i. m. 109).

Kaz. *у џ л л џ*: *у џ л л џnto'm'* 'совсѣмъ ничего нѣтъ | ganz und gar nichts' (KARJ. — TOIV. 274b).

Déli. Ni. *у џ γ џstџ*: *у џ γ џst џnto'm'* 'совсѣмъ нѣтъ | gar nicht' (i. m. 213b).

Cing. *pər ənbəm* 'ist gar nicht' (i. m. 721a).

Kel.: Trj. *џџу γα γ џntџm'* 'ist gar nicht' (i. m. 976b); V. *tōγàγ џntim* ['ua.'] (uo.).

θ) mondatértékű tagadószók mellett

A manyisi nyomósított participiumi tagadószóról *ness āti*, *ness ātim*-ről azt írja MUNKÁCSI: „valami mondatviszonyt jelölő szólás, melynek pontos értelmét — a mint a fogalom természetéből könnyen meg is érthető — nem sikerült megállapítanom, primitív műveltségű közlőim magyarázatai alapján” (I, 204). Közli Tatjana Szotyinoва ún. sorsénekének szövegét: „Az ének a közlőnek egy régi kéréjéről szól, ki így szól önönmagáról: „Azután én azt gondolom, hogy megkérem őt (Tatjánát) nagybátyjától. Drága selymet, drága posztót helyeztem ím oda az asztalra. Azt mikép is képzelhettem volna, hogy nevelő leányát férjhez adni nincs hatalmában!”

ness āti. — Tat-tit pavlināyi

Pedig nincs. — A tattit-falusi leány

takwi kūsei nē ālēm,
takwi nāmtin nē ālēm.

olyan nő volt, ki maga ura magának,
olyan nő volt, ki a maga esze után
indul.

nāmtā at ārtēlamēm,
takwitāt at kitlāsēm.
nāmsāsēm: taχ japān mīwē;

Hajlandóságát ki nem fürkésztem,
őt magát meg nem kérdeztem.
Úgy véltem: majd csak ide adja a
bácsija;

*ness āti — japān mīkwē at vēr-
mawē.*

pedig nem — a bácsijának nincs
hatalmában (hozzám) adni őt.

(i. m. I, 205). Ez az idézet a jegyzetekből való, a szövegek közt a fordítás máskép van megfogalmazva, a ritkítva szedett szavak így: 'pedig hát nem' (i. m. IV, 32). Szotyinoва „и то”-val („s íme az”, „holott”) fordítja (i. m. I, 204). MUNKÁCSI a 'pedig nincs, pedig nem'-féle értelem mellett kardoskodik (uo.). Viszont a fent idézett szöveg első sorához ez a jegyzet tartozik: „какъ я могъ думать, что онъ не можетъ ея отдать: и то она сама хозяйка себѣ” („hogyan gondolhattam, hogy ő nem adhatja oda a leányt: s íme, az a leány maga magának ura”). Szerinte a fenti szövegösszefüggésből a 'pedig nincs, pedig nem'-féle jelentés derül ki (i. m. I, 205). A közlő orosz nyelvű magyarázatában az и то 'íme az', 'holott' jelentése éppen olyan jól beleillik a szövegbe, mint a MUNKÁCSITól ajánlott. Ő maga is elismeri, hogy a 'pedig nincs, pedig nem' fordítás a gyérszámú példák nagy részében nem alkalmazható. Pl. *ājkā, ness ātim Tapēl-ājkā ālēm*: „тотъ старикъ никто другой, Т. ā. былъ; az az öreg senki más, mint Т. ā. volt” (uo.). *latχēn ness*

āti vojéxtimé 'szavad semmibe van véve (hívságosnak bizonyúl) (i. m. IV, 34). Az alábbi példák 'nem egyéb volt' fordítása „sejtelemszerű, a *ness* és *ātīm* szók közönséges értelméből van következtetve” (uo.) [*ness* 'csak' (i. m. II, 74), 'csak úgy, ok nélkül' (V Nyj. 30), 'csak', 'csak úgy', 'ingyen', 'szinte' (MUNK.—SZIL.)]. *mat jist, űnttēlimātā porāt pēs xansāñ, nārem xansāñ nāwēr-pīkwē q̄lēm, — ness āti q̄lēm: añ voss q̄sā mān ta xanimē* 'Valami régi korban, midőn ellődött, csipője tarka, válla (lapoczkája) tarka csikócska volt — nem egyéb volt: most pedig egész testét hozzá ragadt föld lepi' (i. m. I, 43); *ness ātim, — ta xurip uj ti q̄lēm: akw̄ pāl nōl=sam-asānēl ulā-sultmēl pājtaxti* 'Nem egyéb, — olyan állat volt: egyik fél orralikából tüzes szikra tódúl (forr)' (i. m. I, 44), *akw̄-mat-ērt jolā x̄ñtmēmēt ness ātim, — vōr-jiw at xultēm, mātā-pēl jortal akwāi' at nāñki* 'Egyszer csak a mint lefelé tekintenek: nem egyéb, [ami megesett, mint hogy] erdei fa nem maradt meg, sőt éppenséggel (nyomtalanúl) a földje sem látszik' (i. m. I, 46); Szo. *mōšne s̄q̄ma' yēe āñu.βata'sa'yēe: nās āti q̄ñ i' pīy ta x̄ñi' b x̄ñm űlnēte, s̄q̄ma'yēe s̄yns̄ñu.κβ at β̄ε̄xm̄y; nās āti ta x̄ñi' b x̄ñm ta űlum! q̄ñ i'βsuft pāl̄t āñu.βa' ds: nās āti ta x̄ñi' b āyit űlnēnl, q̄ñ ma' l̄ñ tāβ i'q̄yāyīā'ne.* 'Die Augen der Mōš-Frau blickten ihn an: sieh, jetzt ist der Uhu ein so (schön) gestalteter Mann, (dass) ihre Augen es nicht ertragen, (ihn) anzusehen; sieh, ein so gestalteter Mann ist er nun gewesen! Jetzt blickte sie nach den Holzklötzen hin: sieh, so gestaltete Mädchen sind sie, (sie sind) ja seine Schwestern' (KANN. I, 245).

Indulatszó: kai: kai āti! 'Óh nem!' (MUNK. I, 130); Szo. *kāi ā-tim, s̄ñ' l̄ x̄ñtsum* 'Nun, nein, ich habe wirklich (so etwas) gefunden' (KANN. I, 221).

c) *Enklitikus partikulák,*

a) *indicativusi tagadószó mellett*

A kiemelt mondatrészhez járulnak.

Az indicativusi tagadószóhoz:

M a n y s i. É.: *pēl 'is', at-pēl* 'nem is, sem' (V Nyj. 36, É., KL., P., K., T.): *ūlmēm at-pēl jiwwē* 'álmom még sem jön meg' (MUNK. II, 162), *lakwā mināst, at-pēl x̄ñtlāst* 'szétmentek s nem is hadakoztak' (V Nyj. 36).

Kel.: K. *glē-khwgtēl tāulat, ogt-pēl vōyānl* 'valahonnan [csak] előjelentkeznek, nem is látják [honnan]' (MUNK. IV, 377), *tan a't pēl k̄a' š̄iā'nl* 'sie wissen es (aber) nicht einmal' (KANN. I, 126).

Az *at-ke*-hez is járulhat nyomósító enklitikus partikula: *at-kē-pēl: kēlp sāl at-kē-pēl sēli, j̄armak-t̄j̄r at-kē-pēl sēli . . . j̄armak-t̄j̄rēl j̄m̄ite'im* 'ha nem is szerez vörös sálkendőt, ha nem is szerez selyemkendőt, . . . mégis . . . selyemkendővel járdalok' (MUNK. IV, 70), *q̄ln q̄ñsē'in? — kwoss at-kē-pēl q̄ñsē'im, nāñen manēr!* 'van pénzed? — ha nincs is, neked mi közöd hozzá?!' (V Nyj. 32).

Egyéb kiemelt mondatrészhez:

É.: *akw̄-pūl-pēl at tajēpāsēm* 'egy falatot sem ettem' (V Nyj. 36); FL. *tāβ k̄x̄ñi, nās pēl a't nōβ.βm.tāli* 'Er liegt (und) macht gar keine Bewegung' (KANN. I, 79).

Ny.: Az É. *q̄s* stb. KL. megfelelője nem önálló határozószó, hanem szóhoz simuló kötőszócska *-és*, tagadó állítmányú mondatban 'sem' (V Nyj. 123); (önálló alkalmazását l. a nyomósító határozószók között). Pl.: *nāu šogu khum-khalné p̄rj̄ñ, āk khum-és kwān at p̄rj̄ñ* 'te sok férfi közül válogatsz,

[de] egy férfit sem választasz ki' (uo.), *poñkeñ uj äm öšäm pušen tēsän, äkw öš-és at äriptäpts* 'a farkas az én juhaimat mind megette, egy juhót sem hagyott meg' (uo.).

Kel.: K. *nājer-pël témel kwälät oqt äñši* 'a fejedelemnek sincsenek ilyen házai' (MUNK. IV, 383), *annän päl äepmōānā äepmōā's öä't βottä't* 'auch mir stellen sie keinen dampfenden Napf, keine dampfende Schale (als Opfer) hin' (KANN. I, 38), *ālmāqt päl öä't kñšūtā* 'Er weiss nicht einmal, wann sein Tod naht' (i. m. I, 113).

Határozószóhoz kapcsolódnak:

toxa-pël 'mindamellett, mégis' (VNYj. 36). Tagadó mondatban 'mégsem' a jelentése:

É.: *värmel tox kwoss āli, am toxa-pël at mine'im* 'habár a dolog úgy áll, én mégsem megyek' (uo.).

Ny.: KL. *äm te-khätel šoqu jälsēm, tok-pël jel at oqrsēm* 'én ma sokat jártam, mégsem fáradtam el' (i. m. 123).

Déli: T. *in-pël* 'még most'. *ā khqls in-pël* 'még most nem halt meg' (i. m. 282).

Chant i. É.: „*pā* 'und, auch' der auch zur Hervorhebung dient" (STEIN., OVD. II, 61).

Az ind.-i tagadószóhoz járul:

É.: *lou ant pōdardēs, ant pā laldēs* 'Ő nem beszélt, nem is sírt' (PÁP., ONyt. 178).

Irod. ny.: *I jam jasən an pa lopl* ['Egy jó szót sem szól'] (PUSKIN, MONst 20).

Kapcsolódhatik más kiemelt mondatrészhez is:

É.: *sidi noyāžen pidamna pā, sidi iēsti iñ'k an' iēslən pā* '[Mikor] így le vagy soványodva, [mikor] még innivaló vizet sem iszol' (PÁP., ONyt. 148); Szin. *luw xōsajəl ār xū manlisət pā at wēritsət* 'Viele Männer sind zu ihm gegangen und wurden [mit ihm] nicht fertig' (STEIN., OVD. I, 95).

Déli: I. *jōgot en taidam, not-pa en taidam* 'weder einen Bogen, noch einen Pfeil habe ich' (PATK.—FUCHS 169).

Irod. ny.: *Letut pa an kitset* ['Ennivalót bizony nem küldtek'] (ŽULEV, Luntš kniŋa 37).

β) Imperativusi tagadószó mellett

Manysi. *päl* 'sem'. K. *pēerntālmāyləpsogu pōβū'n tētāl pā'tnā k'atələnānt sāk toāylən kəxrəl βəl əñšū'n, sāk tōā'tl kəxrəl päl βəl əñšū'n!* 'Halte . . . deine vielen Söhne, die kein Kreuz auf der Brust tragen, an dem Tage, wo sie ohne Nahrung sein werden, nicht mit sehr vollem Bauche, (aber) halte sie auch nicht mit sehr leerem Bauche!' (i. m. I, 37).

γ) Participiumi tagadószó mellett

Manysi. *päl*, jelentése a participiumi tagadószóval együtt: 'sincs', 'semmi sem'. A kiemelt mondatrészhez csatlakozik, tehát a tagadószóhoz is járulhat.

Kel.: FK. *oqpləl ponnē ponēmēmt oqti-pël nār khōntimēn?* 'ha előbb nem tettünk oda semmit, mit találhatunk [ott]?!' (MUNK. I, 166); K. *jüntēp pēlnē mō-pël oqti* 'tútól áthatható hely sincsen [rajta]' (i. m. IV, 252), *iūβ-tēnēnl päl qāti* '... haben sie ja nichts zu essen' (KANN. I, 97), *ā-kušōβn əšmāiəsän, iōrlī xar päl qāti, sāk kōŋk pōixar päl qāti* 'Als Gleichwertige behan-

delte er sie, einen Armen gibt es nicht, (aber) auch einen Steinreichen gibt es nicht' (i. m. I, 36).

ð) *Tagadó kötőszó mellett*

M a n y s i. É.: *ātā-pēl nēss pattēstā, nēss jol pinēmētēstā* 'sem le nem ejtette, sem le nem tette' (MUNK. IV, 143).

A tagadás enyhítése. Csak néhány, gyakrabban előforduló, állító és tagadó mondatban is e célra használatos szót sorolok itt föl.

M a n y s i. É.: *ērīñ joxti, ēriñ-pēl at joxti* 'lehet, hogy jön, lehet is, hogy nem jön' (VNYj. 36, REG.); FL. *aleyn, nāñ ē. rñ āñ at ayteyn* 'du wirst Beute machen, vielleicht glaubst du (das) jetzt nicht (KANN., I, 370).

C h a n t i. É.: *nāñ ārdān iāχna wērāmdj-kēmāt ant oldel-lamba* 'Magatok-forma néptől lebírhatók mintha nem lennének' (PÁP., ONyt. 143).

(PATK.) *čék* kicsinyítő szócska, *ent-čék* 'csaknem'.

Déli: I. *etta ent-čék jūxtai* 'mit genauer not ist er angekommen' (PATK. 146).

Néhány mondatfonetikai megjegyzés

Az alábbi példamondatokban a tagadószó nem változik ugyan minden esetben, de szókezdő és szóvégző hangjai a környező szavak hangtestében változást okoznak, pl. *a, ə, a* eltűnhet stb. Ez a jelenség általános, nem tagadó mondatokban is találkozunk vele.

M a n y s i. É.: FL. *mān kχōntlaχtynkβ a't laββesaβ* 'Uns ist es nicht erlaubt Krieg zu führen' (KANN. I, 74), *āšā, ākumē.kβ a't pēnyi* 'Vater, meine Tante, weissagt nicht' (i. m. I, 148).

C h a n t i. É.: *lou nēmāz(a) ant pōdər'l* 'Ő semmit sem beszél' (PÁP., ONyt. 162); Szin. *χojat širñ muj(a) at ūllən?* 'Warum lebst du nicht nach Menschenart?' (STEIN., OVd. I, 152); Ser. *āmet im(ə) qntəm* 'Seine Tante ist nicht da' (i. m. I, 289).

Déli: Kr. *nēñχāiā:t tōttə ūtot(a) antā* 'oliko siellä nainen vai ei' (KARJ.—TOIV. 577a).

Kel.: Trj. *āi anf(ə) fāia* 'Nincs szerencséje' (i. m. 6a).

L + l < LL. C h a n t i. É.: Szi. *ñol āL lēpəl (< āL + lēpəl)* 'die Nase soll nicht hindurchgehen' (STEIN., OVd. I, 27, 37).

γ töltőhang keletkezik. M a n y s i. Kel.: K. *ñpsäβ tēnə-γ-ğāti, pumsäβ tēnə-γ-ğāti* 'Baumknospen zum Essen gibt es keine (mehr), Grasknospen zum Essen gibt es keine (mehr)' (KANN. I, 44).

Tagadószók állító értelmű használata

a) Érdekes, hogy mindkét obi-ugor nyelvben az imperativusi tagadószó a tiltás mellett a bizonyosság erősítésére is szolgál. De a jelentésváltozás a két nyelvben ellentétes irányú, mert míg a manysiban állító értelmű nyomósítószóból lett tagadószó, addig a chantiban az imperativusi tagadószónak van bizonyos esetekben állító jelentése.

M a n y s i. Csak az északi nyelvjárásból van rá példám, ahol az imperativusi tagadószónak *ul* az alakja.

É.: *ul vit=χul-susäs ēri* 'Természetes, hogy halhozomány kell' (MUNK. I, 23), *taw jāni χum* 'ő nagy tisztviselő!' — *ul, ul* 'hogyne, hogyne' (VNYj. 33),

ʒot ul-pël āmp ʒarti 'ott alighanem v. bizonyára kutya ugat' (uo.); *ās ul am?! 'hát hogyan én?! bizony én!'* (MUNK. II₃, 476), *taw ʒum ul vorāte'im?! 'Hát ugyan hogyan követelőzném?!'* (MUNK. III, 117).

Elképzelhető, hogy az imperativusi tagadószó ellentétes jelentést vett föl (vö. FOKOS: A jelentésváltozásnak néhány különleges esete, NyK. LIV, 63 kk). De éppen az északi és nyugati nyelvjárások — a tagadó ige többi alakjaihoz nem illő — hangtete miatt azt a föltevést kockáztatom meg, hogy *ul* nem tagadó igei eredetű. Állító, nem tagadó jelentése volt, és nyomósításra szolgált (vö. NyK. LVI, 62–3). A mansiban az imperativusi 1. és 3. sz. mellett ma is áll *voss* nyomósító. A chantiban pedig az imperativusi tagadószó kíséretében minden személy mellett állhat állító szócska. A jelentésváltozás úgy mehetett végbe, hogy az imperativusi tagadószó *ul* nyomósító szócskával együtt állt az igei állítmány előtt. Az *ul*, hangalakja az imperativusi tagadószóhoz hasonló lévén, idővel átvette ennek funkcióját. Az első két vagy három példában eszerint az *ul* eredeti jelentése maradt volna meg. A jemtlandi lapp nyelvjárás szolgáltat az ilyen változásra analógiát. *kennā*, *konn* nyomósító áll a tagadó ige mellett, de sokszor elmarad a tagadó ige és a nyomósítószó fejezi ki a tagadás képzetét (HÁLÁSZ: NyK. XXII, 248, KERTÉSZ: SUSTOim. LXVII, 192).

C h a n t i. PÁPAY szövegeiben az 1. és 2. szem. imperativusi tagadószó lehet *al* és *alt* is, a 3. szintén. REGULYNál inkább a 3. szem. *-t* végződésű. Ugyanezek az imperativusi tagadószók lehetnek nyomósítók 'möge' jelentésben: 1., 3. szem. *alt*, 2. szem. *al*. Az O.-ban KARJALAINEN személyileg differenciálatlan adatai szolgálnak egyszersmind nyomósításra is. STEINITZ személyragozott adatai közül az 1. és 3. szem. tiltó és nyomósítószó együttesen, tehát 'ich, er möge nicht' értelmén kívül 'möge, soll' jelentése is van (OVd. II, 135). A Kaz. nyelvjárásban sem KARJALAINEN, sem STEINITZ imperativusi tagadószavait nem találtam nyomósító szerepben. A Szin.-ről STEINITZ ugyanazt mondja, mint az O.-ról (uo.). Érdekessége, hogy bár *āl* 2., *āl* 3. személyű, közülük nyomósító szerepben csak *āl*-t találtam, még pedig 2. és 3. személyben. A Ser. *āt* (*ā > t*, uo.) nem fordul elő nyomósítóként, illetve vele azonos hangalakú a parancsolószó.

Ami az imperativusi tagadószók jelentésfejlődését illeti, az ellentétes jelentésváltozás az ilyen mondatok alapján indulhatott meg: *izūē, mā-pā mānti ʒodi ālt mānlēm* 'Öcsike, én hát menni hogyan mennék!' [*<* hogy ne mennék! Olyan nincs!] (ZSIRAI, OH. II, 67), *neŋ-ki manlēm, ma ʒoŋi alt manlēm!* 'ha te menni akarsz, hogyan mennék én is!' (PÁP., ONGy. 184). Ezekben a mondatokban ki van téve a *ʒodi*, *ʒoŋi* 'hogyan', tehát jelentése az imperativusi tagadószóval együtt: 'hogyan ne, hogy ne'. Idővel erre nem volt szükség, mert az imperativusi tagadószónak egymagában is volt már állító, nyomósító jelentése: *alt līlēmān!* 'Hogyan ennénk meg (v. persze hogy megeszszük)!?' (PÁP., ONyt., 138), *māsejāmke alt mānnlēm* 'Ha oda adtak, hogyan mennék?' (ZSIRAI, OH. II, 196, [REG.]). Az ugyanazon személyek közti ellentétes jelentésváltozás úgy képzelhető el, ahogy fent vázoltam. De annak a jelenségnek, amikor pl. a 3. személyű imperativusi tagadószó 2. személyű ige előtt állva nyomósító jelentésű, okát adni nem tudom.

b) M a n s i. *atiŋ-ke* a tagadó igeének egyik igenévi alakja, ma már csak a *-ke* fölitéles partikulával kapcsolatban fordul elő. Jelentése felől maguk a gyűjtők is bizonytalanságban vannak. *atiŋ-ke* változatos funkcióban jelentkezik, ezért nehéz ennek pontos elhatárolása. Egyes esetekben mondat-

értékű tagadósónak mutatkozik, legtöbbször azonban a kötőszó kategóriájához közeledik, sőt valódi kötőszóként is előfordul. Hasonlóképpen kell elképzelnünk a fejlődését, mint a magyar *hanem* szónak (vö. KLEMM, TM. 445). *atiŋ* participiumi tagadószó *-ke* feltételes partikulával tagadó feltételes mellékmondatot alkothatott vagy abban fordulhatott elő. A két szó idővel összetétellé vált (*atiŋ* szót az eddig megjelent szövegekben önállóan nem találtam). Jelentése elhomályosult, sem a tagadást, sem a feltételességet nem érezték benne és így ellentétes kötőszóként is kezdték használni. MUNKÁCSI a szó jelentésének megvilágítására párbeszédet hoz föl, ahol csak lehet, megkísérli a tagadó jelentésű fordítást. Ahol ez nem lehetséges, ott a 'nohát' szót alkalmazza.

MUNKÁCSI jelentésmagyarázó példája és egyéb példamondatok: *ti lātiŋ ānēm lāwālŋ, manēr-sir lātiŋ?* — *am at lāwe'im, ēsērmā nañēn lāwuŋkwē,* — *ul ēssēmētŋ!* *manēr ēssēmāŋkwē?!* — *atiŋ-ke lāwe'im* 'mondd meg (magyarázd m.) nekem ezt a szót, micsoda szó? — Én nem mondom, szégyen neked mondanom — Ne szégyenkezzél! minek szégyenkezni?! — Nohát, (ha nem kell, hát) megmondom' (VNYj. 32). Egyéb példa: *atiŋ-ke* [!] — *namsi* — *jāluŋkwē ēri* 'Nem lehet másképp — gondolja — útra kell indulni' (MUNK. II, 55); L. *atiŋ-ke tārātīlēm* 'ha másképp nem lehet, alábocsátalak' (i. m. III, 115); FL. *atiŋ-ke naŋki xum šāpītālēm kit jiw ūltēm porā āxtīm sās jolī pālŋē, nāj ūnli jāmēs jolŋē nañ voss ūnttāslēn!* 'Hát nem egyéb [minek lennie kellene, mint az hogy] a magad férfiú fölszerelte két fából összerótt tutajnak hántott nyírhéj — [ernyője] alá, az úri nő ülésére szolgáló jó helyre — ūltetnél [oda] engem' (i. m. IV, 51), *lavān: Tari-pēs-nimālā šqwlwēt ūreū, atiŋ-ke* — *jūil nāj-xŋŋ jiw* — *pēlēmlavān* 'mondjátok, hogy Tari-pēs-nimālā-saw lovait őrizzük, másképp — hátul a tüzes fejedelem jön — meg fogtok gyúladni' (i. m. I, 9), *atiŋ-ke Numi-Tqrem āšūw kwoss-kē-pēl vit-xul voss tārātūsēn* 'Nohát Numi-Tārem atyánk bocsáss le legalább vízi halat' (i. m. I, 73), *tquli!* — *lāwi* — *atiŋ-ke jūw jŋŋxeu!* 'Elég, — szól — hát forduljunk vissza! (i. m. II, 57), *atiŋ-ke am jeltēptiānēm* 'nohát én adok nekik életet' (i. m. I, 131). A jegyzetek közt ezt a magyarázatot találjuk: „Я ихъ не то оживлю (ha nem lehet másképp v. ha meg kell lenni, hát életre hozom őket)” (i. m. I, 262); FL. *am ātink šāltsēm sār* 'Vielleicht trete ich doch hinein' (KANN. I, 193). A magyarázatok között KANNISTO a következő orosz jelentést adja: 'ну да, ужъ, не то, зайду' (i. m. I, 423).

Összefoglalás

Az obi-ugor nyelvekben tagadásra a finnugor eredetű tagadó ige egyes tagadószóvá merevedett alakjait használják. Ezek (eredeti alakjuk szerinti elnevezéssel): indicativusi, imperativusi, participiumi (mondatértékű) tagadószók. A személyragozás nyomai megvannak a chanti obdorszki és színjai nyelvjárásában, ahol is az imperativusi tagadósónak más a hangalakja sg. 2. és 3. személyben. A manysi középzvoai nyelvjárásában a múlt században még használtak birtokos személyragozott participiumi tagadószót. — Az említett igei eredetű tagadószók mellett tagadást fejeznek ki: fosztóképzővel, — a chantiban egy tagadó jelentésű igével — tagadónévmásokkal és határozószókkal, idegen (orosz, tatár) eredetű tagadószókkal.

Hangtani eredmények. A manysiban a tagadó ige tőhangzójául *ā, *ε ~ *i magánhangzóváltakozást következtethetünk ki. Az imperativusi alakok közül csak a déli tavidai tartozik hozzá. Az északi és nyugati imperativusi *ul* magya-

rázatára az a föltevés van, hogy nem tagadó igei eredetű, hanem parancsoló, nyomósító szócska. Ilyen szerepköre ma is van.

A chantiban az indicativusi és participiumi alakoknak **a*, az imperativusiaknak **ä* a kikövetkeztethető főhangzójuk. Tekintve, hogy az előbbi palatális illabiális redukált hang, míg az utóbbi palatális illabiális teljes hang, a kettő különbségének flexiós oka lehet. A manysival együtt palatális hangrendűek a kikövetkeztetett hangok. Az eddigi véleményekkel ellentétben lehetségesnek tartom, hogy nem kell külön tagadó és tiltó igét feltennünk.

Alaktani tanulságok. A manysi tagadó ige tövéhez az indicativusi alakokban causativ képző, a tavdaiban semmi, a chantiban gyakorító képző járul. Az említett képzők valószínűleg mindkét nyelvben praesensjelül szolgáltak (egy részük szolgál ma is). A ránk maradt indicativusi tagadószó a praes. sg. 3. személy lehetett, míg az imperativusi tagadószó valószínűleg imp. sg. 2. sz. volt. A tövéhez járuló *-l* momentán intenzív képző azonos alakot mutat a mordvin, finn, lapp imperativusi tagadószó képzőjével. — A participiumi tagadószók az obi-ugorban többféle igenévképzővel ellátott alakjai az indicativusi formának. A leggyakoribb mindkét nyelvben az *-m* képzővel továbbképzett alak.

A *mondattani tárgyalás*nál az a probléma merült föl, hogy eredetileg milyen jelentéstartalmú igék tagadására szolgált a tagadó ige. KLEMM és FAZEKAS, a participiumi tagadószó mondattani alkalmazására alapozva véleményüket, ellentétes eredményre jutottak. A tagadó igét eredetileg csak a cselekvés, illetőleg csak a létezés tagadására vélték specializálni. Velük szemben valószínűnek látszik, hogy a tagadó ige a cselekvést és létezést egyaránt tagadta, bár ezt ma már nehéz eldönteni a nem élő tagadó igen.

Ami a tagadószók használatát illeti, az állítmány tagadására használják az indicativusi, imperativusi, participiumi tagadószót, a cht. *kurt-* tagadó jelentésű igét, a fosztóképzőt és az orosz eredetű *ne* tagadószót.

Az alany tagadására participiumi tagadószót, *ne* szócskát használnak, azonkívül tagadó névmásokat;

a tárgy tagadására indicativusi tagadószó és tagadó névmás;

a határozóóra indicativusi, participiumi tagadószó, fosztóképző; tagadó névmás és határozósó;

a jelző tagadására indicativusi tagadószó, *kurt-* tagadó jelentésű ige igenévi alakja és fosztóképző használatos.

Mondatértékű tagadószó szerepében általában participiumi tagadószókat találunk (de: ms. P., K. *tuma* < tat.).

A mellérendelő összetett mondatok tagadása participiumi tagadószóval történik. A nem északi nyelvjárásokban *ne* is előfordul.

A felsoroltakból láthatjuk, hogy egy-egy tagadószó fajta három—négy féle mondatrész tagadására is használható. Az imperativusi tagadószó azonban csak az állítmányt tagadósíthatja. Legkiterjedtebb szerepköre a participiumi tagadószónak van.

A tagadó névmások és tagadó határozószók tárgyalásakor kimutattam mondattani kutatások alapján, hogy az obi-ugor nyelvekben az eddigi véleményekkel ellentétben kettős tagadás nem volt (l. NyK. LIII, 210—19). Ezt a megállapításomat egyéb finnugor nyelvekbeli vizsgálódások is támogatják.⁴

K. SAL ÉVA

⁴ E helyen is köszönetet mondok Vértes Editnek dolgozatom második felére vonatkozó hasznos tanácsaiért.